

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
ĀZIJAS STUDIJU NODAĻA

**ISLĀMA VĒSTURE, ATMODA UN RADIKALIZĀCIJA
ZIEMEĻKAUKĀZĀ 20.-21.GS.**

BAKALaura DARBS

Autore: Kristina Mamedova

Studenta apliecības Nr.: km19053

Darba vadītājs: prof. Leons Gabriēls Taivāns

RĪGA 2022

SATURS

IEVADS	3
1. ISLĀMA VĒSTURE ZIEMEĻKAUKĀZĀ	5
1.1. Kā islāms ienāk Ziemeļkaukāzā?	5
1.2. Reliģiskā situācija Ziemeļkaukāzā pirms arābu iekarojumiem	7
1.3. Islāma izplatība Dagestānā	8
2. ISLĀMA ATMODA ZIEMEĻKAUKĀZĀ	12
2.1. Islāms PSRS laikā	12
2.1.1. Izolācijas politika	15
2.1.2. Genocīda politika	19
2.2. Izmaiņas reliģijas praksē PSRS laikā	21
2.3. Islāma atmoda pēc PSRS sabrukuma	26
3. ISLĀMA RADIKALIZĀCIJA ZIEMEĻKAUKĀZĀ	29
3.1. Jaunas ideoloģijas iedibināšana Ziemeļkaukāzā	29
3.1.1. Vahābisms	30
3.2. Politiskie līderi un reliģijas faktors	32
3.3. Kaukāza Emirāts	34
SECINĀJUMI	37
LITERATŪRAS SARAKSTS	39
KOPSAVILKUMS	44
SUMMARY	45
1.pielikums	i
2.pielikums	ii
Dokumentārā lapa	iii

IEVADS

Islāms ir viena no lielākajām konfesijām Krievijas Federācijā.¹ Pēc Krievijas sabiedriskās domas izpētes centra (*kriev. Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ)*) pētījuma, kas tika publicēts 2021. gada 15. martā, islāms ir otrā vadošā konfesija Krievijas Federācijā pēc pareizticības. 6% no intervētiem uzskata sevi par islāma reliģijas piekritējiem.² Tas ir dziļi un stingri integrēts Krievijas sociokulturālā telpā. Galvenā īpatnība, kas piemīt islāmam Krievijas Federācijā, ir pielāgošanās vietējām sociokulturālajām iezīmēm. Islāms Ziemeļkaukāzā, tāpat kā islāms kopumā, ir ārkārtīgi daudzveidīgs gan iekšēji, gan tā saskarsmes ar sabiedrību variācijās. Lielākā daļa Krievijas musulmaņu mūsdienās dzīvo Volgas reģionā, Urālos, Rietumsibīrijā un Ziemeļkaukāzā. Līdzīgi ir arī citās Krievijas daļās, tādās lielajās pilsētās kā: Maskava, Sanktpēterburga un Nižņijnovgoroda. Sanktpēterburgā un Nižņijnovgorodā dzīvo liels skaits musulmaņu.³

Islāms Ziemeļkaukāzā ir viena no tādām sociālpolitiskajām tēmām, kas šobrīd rada lielu interesi. Pēdējo 15 gadu laikā gandrīz katru dienu dažādos Krievijas masu medijos varēja atrast ziņas un diskusijas par atsevišķiem vēsturiskiem aspektiem vai mūsdienu islāma darbības izpausmēm Krievijas dienvidos. Ir parādījušās daudzas nopietnas zinātniskas publikācijas, kurās analizētas un vispārinātas parādības un procesi, kas saistīti ar islāma lomu Ziemeļkaukāza tautu vēsturē, islāma tradīciju un inovāciju nozīme mūsdienu politiskajā procesā.⁴

Autores darba mērķis ir aplūkot Ziemeļkaukāza islāma vēsturi, atmodu un radikalizāciju 20.–21. gadsimtā. Darba uzdevumi ir uzzināt, kā islāms ienāk un izplatās pa reģionu, kādi bija cēloņi islāma atmodai. Kā vispār notiek reliģiska prakse PSRS laikā, kas izmainījās un kā attiecās pret musulmaņiem un islāmu, izpētīt radikalizācijas cēloņus, vahābisma idejas ienākšanu reģionā un izplatību, uzzināt, kā rīkojas politiskie un reliģiskie līderi reģionā.

¹ <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/velikii-post-2021> [Sk. 22.03.2022 21:55]

² Ibid.

³ Tulk. Kristina Mamedova, oriģ. t. sk. pielikumā Nr. 2

أملريا أحمدوفا، إدارة الأقليات المسلمة في روسيا، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، 2018م، 21 صفحة

⁴ Зинченко М.С. Политизация ислама как фактор современного политического процесса (на материалах Северного Кавказа). Краснодар, 2010. с. 31. Pieejams: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004725367.pdf [Sk. 23.04.2022]

Темирова М.Б. Ислам в современной общественно-политической жизни Дагестана. Москва, 2006. с. 32. Pieejams: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01003305077.pdf [Sk. 23.04.2022]

Ряжапов Н.Х. Ислам в общественно-политической жизни современной России. Москва, 2005. с. 24. Pieejams: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002749829.pdf [Sk. 23.04.2022]

Darbs sastāv no ievada, trīs nodaļām, deviņām apakšnodaļām, secinājumiem, kopsavilkuma latviešu un angļu valodā, izmantotās literatūras saraksta un diviem pielikumiem.

Darba pirmajā daļā tiek aprakstīta islāma vēsture reģionā. Šajā nodaļā tāpat arī tiek aprakstīts pirms islāma periods, vēl pirms arābu iekarojumiem. Tiek izstāstīts, kā islāms ienāk reģionā un kā tālāk izplatījās.

Darba otrajā nodaļā tiek aprakstīta islāma loma musulmaņu kopienas vidū PSRS laikā, kā valdība attiecas pret islāmu (un pret reliģijām kopumā). Tāpat tajā tiek aplūkotas izmaiņas reliģijas praksē Padomju laikā. Kā arī aplūkots periods pēc Padomju Savienības sabrukuma, kā izmainījās musulmaņu dzīve, islāma atmodas cēloņi.

Darba trešā nodaļa veltīta islāma radikalizācijai Ziemeļkaukāzā. Apraksts par esošo radikalizācijas un teroristisko situāciju reģionā. Tiek apspriesta arī vēsture, kā izveidojas Kaukāza emirāts. Nodaļā tiek apspriestas arī vahābisma ideju izplatība reģionā

1. ISLĀMA VĒSTURE ZIEMEĻKAUKĀZĀ

1.1. Kā islāms ienāk Ziemeļkaukāzā?

Islāms ir viena no visizplatītākajām reliģijām pasaulē. Kristiešu procentuālais skaits no visas pasaules populācijas 2015. gadā, pēc Konrāda Haketa un Davida Makkeldona pētījuma, kas tika publicēts 2017. gada 5. aprīlī Pew pētniecības centra mājaslapā, ir 31.2%. Otrā vietā ir islāms, kuru piekritēji sastāv 24.1% no visas pasaules populācijas.⁵ Šī monoteistiskā reliģija, kas radusies Arābijā, drīz vien tālu pārsniedza savu sākotnējo dzimteni un izplatījās daudzās Āzijas un Ziemeļāfrikas valstīs. Tagad daudziem šķiet, ka Kaukāzā kopš neatminamiem laikiem ir bijis islāms, taču tas tā nav. Islāms savu uzbrūkošo kustību uz ziemeļiem sāka 7. gadsimtā, taču daudzviet tas sastapa sīvu pretestību un plaši izplatījās Ziemeļkaukāzā tikai 13.–16. gadsimtā. Pirms tam Kaukāzā bija plaši izplatīts politeisms, daudzviet uzplauka kristietība.

Islāms Ziemeļkaukāzā vispirms iekļūst un sāk izplatīties Dagestānā, kas mūsdienās joprojām ir visvairāk islamizētā Ziemeļkaukāza republika. Pirms islāma Dagestānas centra un ziemeļu teritorijās, kā arī Avārijā darbojās Gruzijas pareizticīgo baznīca. Dagestānas dienvidos bija plaši izplatīta Albānijas pareizticīgo (monofizītu) baznīcas ietekme. Pirmie islāma izplatītāji Dagestānas piekrastes reģionos bija arābi, kas šeit ieradās 7. gadsimta vidū. Līdz 10. gadsimtam islāms bija izplatījies Dagestānas dienvidos, bet 15.–16. gadsimtā — visā teritorijā, tostarp kalnainajos centrālajos un ziemeļrietumu reģionos, un pakāpeniski aizstāja iepriekšējos reliģiskos uzskatus.⁶ Dagestānas valstiņās sāka veidoties liels musulmaņu garīdzniecības slānis (*ulama*), teoloģiskā un juridiskā literatūra kļuva plaši izplatīta, savukārt tika saglabātas tradicionālās paražu tiesību normas (*adat*), uz kurām bieži balstījās vietējo valdnieku vara.

Islāma iespiešanās Čečenijā notika pakāpeniski. Tiek uzskatīts, ka vēsturiskās Ičkerijas, tas ir, Čečenijas dienvidaustrumu daļas iedzīvotāji pieņēma islāmu agrāk nekā citi. Taču iedzīvotāju masveida islamizācija un islāma iesakņošanās Čečenijā notika 18. gadsimta beigās–19. gadsimta pirmajā pusē, kad tur sākās aktīva nacionālās atbrīvošanās cīņa pret

⁵ Hackett C., McClendon D., Christians remain world's largest religious group, but they are declining in Europe, 2017. Pieejams: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/05/christians-remain-worlds-largest-religious-group-but-they-are-declining-in-europe/> [Sk. 22.03.2022]

⁶ Рошин М. Из истории ислама в Дагестане. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Пpapa: Medium Orient, 2011. – с. 14.

Krievijas impērijas ekspansiju.⁷ Šīs cīņas pirmais posms ir saistīts ar šeiha Mansura (Ušurmas) vārdu, kura paredzamie dzīves datumi ir 1760.–1794. g. Viņš bija no čečenu *teipas* (patronimijas) Elistanžoja un dzimis Aldijas ciemā. Tiek uzskatīts, ka šeihs Mansurs ir ieguvis izglītību Dagestānā. Viņa skolotājs bija viens no autoritatīviem *muršīdiem* (*arāb.* مرشد ‘mentors, skolotājs’) sūfiju skolotājiem, iespējams, no Nakšbandiju tarikata brālības. Tomēr viņa skolotāja vārds joprojām nav zināms. Pēc paša šeiha Mansura teiktā, viņš saņēma tiesības sludināt un kļuva par šeihu 1783. gadā.⁸ Viņš izcēlās ar majestātisku izskatu, oratoriskām prasmēm, stingru askētismu un sūfiju noslēgtības (*halvas*) ievērošanu. Savos sprediķos viņš nosodīja "noturīgos neziņā", iestājās pret netikumiem un asinsnaidu, kā arī aicināja uz visu musulmaņu vienotību. Viņa sludināšanas iespaidā pat veci cilvēki tika apgraizīti.

Kabardiešiem un balkāriem ir raksturīga novēlota un diezgan virspusēja islāma uztvere. Šo divu tautu reliģijas vēsture ir saistīta vienlaicīgi ar pagānu, kristiešu un musulmaņu tradīciju godināšanu. Kristiešu un musulmaņu pieminekļu atrašanās vienā vietā un pagānu rituālu veikšana tur pat daudziem kalnainās Balkārijas, it īpaši Kabardas iedzīvotājiem, joprojām ir normāla parādība.⁹ Kabardieši ir viena no adigiešu tautām, paši sevi viņi sauc par “*adihe*”. Viena no galvenajām adigiešu tautas nacionālajām iezīmēm ir sava veida ētikas kodekss – “*adige habze*”. Tās galvenās vērtības ir cieņa pret vecākajiem, sievietēm, bērniem un cilvēka cieņa kopumā. Turklāt “*adige habze*” bija ģimenes, mājsaimniecības un saimnieciskās dzīves noteikumu kopums, kā arī bruņinieku goda kodekss. Goda kodeksa un tajā noteikto morāles noteikumu ievērošana tika apzīmogota ar zvērestu pagānu dieva Tha vārdā. Pēc daudzu pētnieku domām, adigiešu ētika ir vienīgā patiesā adigu nacionālā reliģija, ko sūtījis pagānu Dievs Tha, kristiešu Dievs un Allāhs.¹⁰

Islāma izplatība Adigejas iedzīvotāju vidū tika veikta pakāpeniski. Islāms iekļuva Ziemeļkaukāzā 7. gadsimtā, kad arābi mēģināja pakļaut Derbentu (Dienviddagestānas daļu), bet tad viņi nespēja nostiprināties "kalnu zemē". Tajā pašā laikā viņiem izdevās zināmā mērā ietekmēt vietējo iedzīvotāju reliģiskos uzskatus, kuri pirmie Ziemeļkaukāzā pieņēma islāmu. Pēc tam islāms pamazām iekļuva pie adigiešiem no Zelta ordas caur Lejas Volgas reģionu, taču neatstāja nopietnu ietekmi.

Pēc tam, kad Turcija 15. gadsimta vidū iekaroja Melnās jūras piekrasti Gruzijā un Abhāzijā un 1475. gadā visu Krimu, turku pašās un Krimas hani zem islāma karoga veica

⁷ Рошин М. Из истории ислама в Чечне. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Прага: Medium Orient, 2011. – с. 28.

⁸ Ibid., с. 29.

⁹ Рошин М., Лункин Р., Мусульмане в Кабардино-Балкарской Республике. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Прага: Medium Orient, 2011. – с. 51.

¹⁰ Ibid.

kampaņas pret Ziemeļkaukāza tautām. 16. gadsimtā daži Kabardas kņazi pievērsās sunnītu islāmam. No Kabardas islāms (hanifītu sunnisma atzars) iekļuva Balkārijā, kur tas beidzot nostiprinājās līdz 18. gadsimta vidum. Tomēr cilvēkiem joprojām bija ļoti spēcīgi pagāniski uzskati; to saistība ar musulmaņu tradīciju tika izsekota daudzos rituālos. Kabardieši pretojās musulmaņu likumdošanas – šariata – ieviešanai, saglabājot vietējo paražu – "*adat*" un "*adige habze*" – ievērošanu.

Pēc Arsena Mukoževa viedokļa, par islāma pieņemšanu nevajadzētu uzskatīt laiku, kad pirmais kabardietis kļuva par musulmani, kā pieņemts reliģijas zinātnē. Jārunā par valdošās elites islāma pieņemšanu, piemēram, kad Kabardas vecākais kņazs pieņēma islāmu.¹¹ Mūsdienās vēstures zinātne nezina šādu datumu, lai gan, pēc pētnieku domām, islāms pie adigiešiem sāka iekļūt 13.–14. gadsimtā no Zelta Ordas. Par to liecina dokumentārie avoti, Temrjuka Idarova (Kabardas vecākais kņazs) kņazu pils 16. gadsimta vidū jau atzina islāmu.¹² Mēģinājumi kristīt adigiešus, ko 16. gadsimta otrajā pusē veica kristiešu misionāri, bija nesekmīgi, lai gan politiskie apstākļi viņu kristianizācijai bija diezgan labvēlīgi. Gluži pretēji, 1588. gadā Mamstrjuks Temrjukovičs un Kudenets Kambulatovičs (Temrjuka Idarova brāļadēls) deva Maskavas caram Fjodoram Joannovičam *šartu*, (*arāb. شرط* 'vienošanās, nosacījums, līgums') kas ir musulmaņu uzticības zvērests¹³, atbilstoši savai ticībai, saskaņā ar musulmaņu likumiem.¹⁴

1.2. Reliģiskā situācija Ziemeļkaukāzā pirms arābu iekarojumiem

Kaukāza arābu ekspansijas periodā bija daudzkonfesionāla, etnopolitiska kopiena, kas bija sadalīta dažādās cilšu savienībās un valsts veidojumos. Šajā telpā ir grūti izsekot šīs vai citas etniskās grupas sociāli politiskas organizācijas, tās garīgo un kultūras stāvokli.

Pirms arābu iekarotāju parādīšanās Kaukāzā tā ziemeļu daļā bija atsevišķi valsts veidojumi, ko sauca par karaļvalstīm. Tie ietver tādus daudzveidīgus un daudzkonfesionālus valsts veidojumus kā Kaukāza Albānija, Alānija, Serira, Hazarija, kas bieži minēti armēņu, bizantiešu, sīriešu, persiešu, arābu avotos. Starp šiem valsts (visticamāk, protovalsts) veidojumiem pastāvēja politiskās, starptautiskās, sabiedrotās, līgumiskās attiecības. Viņi

¹¹ Мукожев А. Ислам по-кабардински: прошлое, настоящее, будущее. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). - Прага: Medium Orient, 2011. – с. 45.

¹² Ibid.

¹³ Даль В. И., *Толковый словарь живого великорусского языка*, 4 Том. Санкт-Петербург: М. О. Вольфа, 1882. с. 649.

¹⁴ Мукожев А. Ислам по-кабардински: прошлое, настоящее, будущее. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). - Прага: Medium Orient, 2011. – с. 45.

aktīvi piedalījās tā laika politiskajos un militārajos notikumos. Taču šo jautājumu, kas prasa rūpīgu analīzi, reģiona pētnieki praktiski nav pētījuši.¹⁵

Dagestāniešu un citu Ziemeļkaukāza etnisko grupu civilizācijas izcelsme ir neviendabīga un pretrunīga – to veido pagānu uzskatu vērtības. Šos civilizācijas aizsākumus veido zoroastrisms, jūdaisms, kristietība, islāms un caur to, kā arī pēc tam caur krievu kultūru – antīkās un Eiropas kultūras vērtības. Līdz ar to visu Dagestānā un Ziemeļkaukāzā dominēja tradicionālās Austrumu civilizācijas vērtības – kolektīvisms, cilvēka harmonija ar dabu, atbalsts uz nacionālo tradīciju, autoritārisms, kolektīvisms, totalitārisms, kas iepriekš noteica attiecīgo etnisko grupu nacionālās kultūras civilizācijas iezīmes.¹⁶

Dagestāna tautas, tāpat kā lielākā daļa Ziemeļkaukāza etnisko grupu, mūsdienās sevi identificē ar musulmaņiem un daudzējādā ziņā tām piemīt islāma sabiedrībai raksturīgās īpašības. Tomēr šeit nevajadzētu pārspīlēt islāma lomu – galu galā Ziemeļkaukāzs ir islāma civilizācijas perifērija, kurā islāms tika iesakņots ilgstoši un ar grūtībām. Pagānisms, zoroastrisms, jūdaisms un kristietība vairāk vai mazāk atstāja savu zīmi Dagestānas un visu Ziemeļkaukāzu tautu pirmsākumos. Ir zināms, ka reģiona tūkstošgadu islamizācijas procesā tautu attieksme pret islāma morālo un juridisko kodeksu – šariatu – galvenokārt palika negatīva, jo tas bija pretrunā ar senču likumu – *adatu*,¹⁷ lai gan islāma reliģija pavēra dagestāniešiem piekļuvi ne tikai musulmaņu reģiona kultūras vērtībām, bet arī senās un Eiropas kultūras vērtībām kopumā.

1.3. Islāma izplatība Dagestānā

Islāmam Dagestānā ir vairāk nekā trīspadsmit gadsimtu ilga vēsture. Visu šo laiku tas ietekmēja visas Dagestānas sabiedrības dzīves jomas: sociālo, ekonomisko, kultūras, ideoloģisko. Īpaši pamanāma bija islāma loma viduslaiku sabiedrībā. Grūti atrast kādu svarīgu viduslaiku Dagestānas vēstures vai kultūras jautājumu, kura izpētē nevarētu ņemt vērā islamizāciju, arābu kolonizāciju, arābu valodas iespiešanu Dagestānā un vietējo valodu problēmas, islāmu un pagānu uzskatus, kultūras kontaktus ar Tuvo Austrumu un Vidusāzijas tautām. Islāms izplatījās visā Dagestānā un kļuva ne tikai par galveno reliģiju, bet arī par

¹⁵ Акаев В.Х., Акаев А.В. *Арабские завоевания и распространение ислама на Кавказе.* // “Вестник Академии наук Чеченской Республики.” - 2013. - 1 (18). – 160.

¹⁶ Билалов М.И. Религиозная специфика дагестанской цивилизации. *Дербент-город трёх религий. Материалы Международной научно-практической конференции.* (под ред. Сеидова Г. Н.), Махачкала: АЛЕФ, 2015. с. 19.

¹⁷ Ibid, с. 20.

kultūru un dzīvesveidu. Vairāki apstākļi, kas noveda pie islamizācijas, noteica jaunās, monoteistiskās reliģijas stabilo raksturu un oriģinalitāti, kas aizstāja konfesionālo plurālismu, kas pārlicinoši ieņēma agrāk dominējošo pagānisma, kā arī kristietības idejas vietu, kurai bija spēcīgas pozīcijas atsevišķos reģionos.¹⁸ Tikai 16. gadsimta beigās islāms ieguva oficiālas reliģijas statusu visos Dagestānas feodālajos īpašumos un daudzās lauku kopienu savienībās. Ārpolitiskie spēki (arābi, turki, īpaši turki seldžuki, mongoļi, Irāna, Turcija) neatlaidīgi un konsekventi (gandrīz nepārtraukti) īstenoja islamizācijas politiku. Tā notika, ka visos jaunās reliģiskās sistēmas ieviešanas posmos sunnītu šafiju reliģiskā un juridiskā skola ieņēma visstabilākās un spēcīgākās pozīcijas Dagestānā.

Islāma pētnieks, orientālists, vēsturnieks Šihsaidovs Amri nodala vairākus islamizācijas procesa posmus vai drīzāk islāma vēsturi Dagestānā:¹⁹

- 1) 7.–10. gadsimta pirmā puse;
- 2) 10. gadsimta otrā puse–16. gs.;
- 3) 17.–18. gs.;
- 4) 19.–20. gadsimta sākums;
- 5) 20. gs. 20. gadi–20. gadsimta 80. gadu sākums;
- 6) 20. gadsimta 80. gadu otrā puse–mūsdienas.

Katram no hronoloģiskajiem periodiem ir savas unikālas iezīmes. Ja pirmajos divos posmos islāma izplatība notika plašumā, tad nākamajos divos notika dziļāki procesi – jaunu ideju apstiprināšana, to ielaušanās ikdienas dzīvē un apziņā, šariata un ierasto tiesību normu mijiedarbības nostiprināšanās, īpaši ģimenes, mantojuma, zemes tiesības sfērās.

Runājot par turpmākajiem posmiem, proti, 18.–19. gadsimtu, kā arī 20. gadsimta sākumu, ir novērojama islāma ietekmes palielināšanās visās Dagestānas sabiedrības dzīves un darbības jomās – kultūrā, izglītībā, zemes attiecībās, politikā. 20. gadsimta 80. gadu sākums iegāja vēsturē kā kareivīgā ateisma uzvaras un reliģiskās kultūras pagrimuma laikmets, kas izgriezta reliģijas saknes, kas, šķiet, atradās dziļi Dagestānas augsnē.

¹⁸ Шихсаидов А.Р. *Распространение ислама в Дагестане.* // “Исламоведение.” - 2010. -1. – с. 31.

¹⁹ Ibid, с. 32.

20. gadsimta beigās raksturo spēcīgs reislamizācijas vilnis, kas pārņēma visu bijušās islāma izplatības teritoriju bijušajā Padomju Savienībā. Dagestāna nav izņēmums. Simtiem un simtiem jaunu mošeju celtniecība, daudzu *madrasu* (musulmaņu reliģiskas un izglītības iestāžu) un *maktabu* (bibliotēku) atvēršana, populāru reliģisku grāmatu masveida izdevumu izdošana, nepieredzēta interese par Korānu, Korāna literatūru un arābu valodu – tas viss kļuvis par plaši izplatītu parādību. Atgriešanās pie islāma vērtībām tiek uztverta kā vissvarīgākais vēstures un kultūras process, kas ir nesaraucami saistīts ar Dagestānas tautu nacionālo atdzimšanu un to nacionālo kultūras vērtību.

Arābu un musulmaņu kultūras virzītājspēki – arābu valoda un islāms – iekļuva Dagestānā arābu iekarošanas kampaņu rezultātā un kļuva par Dagestānas tautu kultūras neatņemamu sastāvdaļu, spēlējot milzīgu lomu garīgās kultūras un morāles kritēriju veidošanā. Arābu iekarojumi Dagestānā apstājās 9. gadsimtā sākumā, islāms līdz tam laikam bija nostiprinājies apmēram piektdaļā reģiona teritorijās. 10.–16. gadsimtā islāms lēnām, bet pārliecinoši turpināja izplatīties visā Dagestānā. Politiskie un kultūras faktori šeit izrādījās efektīvāki par militārām darbībām un dažāda veida ekonomiskiem spiedieniem.²⁰

Grandiozas piektdienas mošejas celtniecība Derbentā 8. gadsimta sākumā nozīmēja, ka Derbents no ievērojamākajiem kristiešu centriem (kā tas bija 5.–6. gadsimta pirmajā pusē) kļuva par lielāko islāma reliģisko centru Kaukāzā, par islāma un arābu-musulmaņu kultūras ideju izplatīšanas galveno punktu Dagestānas kalnu reģionos un visā Ziemeļkaukāzā.²¹

Kopā ar arābiem nozīmīgu lomu islāma pozīciju nostiprināšanā sāka spēlēt vietējie iedzīvotāji. Derbenta bija pilna ar *gāzī* (arāb. غازی 'cīnītāji par ticību'). Islāma kampaņas Dagestānas centrālajos reģionos sekoja viena pēc otras, un tajās aktīvi piedalījās Derbenta *gāzī*. Agrīnajos viduslaikos Derbents bija liels politisks, kultūras, ideoloģisks polietniskais centrs, kurā daudzi dagestānieši tika iepazīstināti ar islāmu un pēc tam, savukārt, darbojās kā tā propagandisti citos reģionos. Aktīvākie bija "cīnītāji par ticību" (*gāzī*), "brīvprātīgie" (*mutaviji*), "korāna lasītāji" (*kurra*) un "svešinieki" (*guraba*).²²

10. gadsimta vidū, jau daudzās pilsētās blakus esošajās apdzīvotās vietās Lakzas un Tabasaranas daļā iedzīvotāji bija musulmaņi, tāpat kā valdnieki. Džidānā (Haidakā) tikai valdnieks un viņa ģimene bija musulmaņi. 10. gadsimta otrā pusē bija pagrieziena punkts Dagestānas islamizācijas vēsturē. Islāma kampaņas notika uz Dagestānas sabiedrības sociālo

²⁰ Шихсаидов А.Р. *Распространение ислама в Дагестане*. // "Исламоведение." - 2010. -1. – с. 32.

²¹ Ibid, с. 36.

²² Ibid, с. 37.

pretrunu tālākas saasināšanās fona, iekarotāju patronizējošās politikas – seldžuku, mongoļu (sākot ar 13. gs. beigām), Timuru, kas ir īpaši svarīgi, ņemot vērā nemitīgi augošos kontaktus starp Dagestānu un Tuvo Austrumu valstīm. Līdz 10. gadsimta beigām par musulmaņiem kļuva "vairāku ciematu iedzīvotāji, kas atrodas gar Šalbuzdagu un ko iekaroja arābi-kuraišīti".²³

Turku elementam bija nozīmīga loma Dagestānas islamizācijā. V. V. Bartolds atzīmēja, ka "turku elementa uzvaru pavadīja islāma un musulmaņu kultūras uzvara".²⁴ No 11. līdz 13. gadsimtam turku ietekme Derbentā bija ievērojama. 1075. gadā sprediķu (*khutba*) laikā no mošeju kanceles "robežas reģionā" sāka skanēt sultāna Sau-Tegina vārds. Seldžuku valdīšana šeit pastāvēja līdz 12. gadsimta pirmajai pusei. Seldžuki neatlaidīgi un spītīgi īstenoja islāma idejas, kas bija viņu valsts reliģija. Kā rakstīja Abbass-Kuli-Aga Bakihanovs, "viņu pakļautībā daudzas kalnu iedzīvotāju ciltis pievērsās islāmam".²⁵

16. gadsimtā islāms pilnīgi iesakņojies Dagestānā. Ap 17. gs. sākās jauns islamizācijas procesa posms, kad šariata noteikumi pamazām nostiprināja savas pozīcijas paražu tiesību normu dēļ, kas bija plaši izplatīti viduslaiku Dagestānas sabiedrībā.²⁶

²³ Шихсаидов А.Р. *Распространение ислама в Дагестане*. // "Исламоведение." - 2010. -1. – с. 42.

²⁴ Бартольд В.В. *История турецко-монгольских народов*. // Книга: Сочинения. Том V. Москва: Наука, 1968. с. 213.

²⁵ Бакиханов Аббас-Кули-Ага. *Гюлистан-и-Ирам*. Баку: Элм, 1991. с. 69.

²⁶ Шихсаидов А.Р. *Распространение ислама в Дагестане*. // "Исламоведение." - 2010. -1. – с. 48.

2. ISLĀMA ATMODA ZIEMEĻKAUKĀZA

2.1. Islāms PSRS laikā

“Krievijas musulmaņi, Volgas apgabala un Krimas tatāri, Sibīrijas un Turkestānas kirgīzi un sārīti, Aizkaukāza turki un tatāri, čečeni un Kaukāza augstienes iedzīvotāji, visi, kuru mošejas un lūgšanu telpas tika iznīcinātas, kuru ticējumus un paražas samīdīja Krievijas cari un apspiedēji! No šī brīža jūsu uzskati un paražas, jūsu nacionālās un kultūras iestādes tiek pasludinātas par brīvām un neaizskaramām. Sakārtojiet savu nacionālo dzīvi brīvi un netraucēti. Jums ir tiesības uz to. Ziniet, ka jūsu tiesības, tāpat kā visu Krievijas tautu tiesības, aizsargā viss revolūcijas spēks un tās orgāni — strādnieku, karavīru un zemnieku deputātu Padomes. Atbalstiet šo revolūciju un tās pilnvaroto valdību!”²⁷ Tā 1917. gada 20. novembrī (3. decembrī) sākās Padomju valdības un musulmaņu attiecības, kad tika pieņemta Padomju valdības uzruna "Visiem Krievijas un Austrumu strādājošajiem musulmaņiem".

Padomju varas attieksmi pret islāmu var sadalīt vairākos periodos:²⁸

- Pirmais aptver septiņus līdz astoņus gadus pēc Padomju varas dibināšanas, un to raksturo kompromisa meklējumi ar islāmu kā pasaules uzskatu un sociāli kultūras sistēmu, ko boļševiki cerēja izmantot savas varas nostiprināšanai;
- Otrā posma dominējošā tendence (no 20. gadu vidus līdz Otrā pasaules kara sākumam) – notika konfrontācija starp varas iestādēm un islāmu, varas mēģinājumi apspiest reliģiju;
- Trešo periodu (40.–50. gadu vidus) ar atrunām var saukt par "reliģisko atkusni";
- Ceturtais, kam raksturīgs jauns pozīcijas stingrums, aptver 60.–70. gadus un 80. gadu pirmo pusi.
- Piektais, īsākais periods, bija Gorbačova “*perestroikas*” gadi, kas beidzās 1991. gadā ar PSRS sabrukumu.

Musulmaņu attieksme pret boļševikiem pirmajos gados pēc Oktobra revolūcijas bija pretrunīga. Sākotnēji lielākā daļa Kaukāza tautu sliecās atbalstīt jauno valdību, kas viņiem solīja vairāk tiesību. Boļševiku ārējais demokrātisms dažkārt patiesībā izskatījās pievilcīgāks nekā impērijas atdzimšanas atbalstītāju nostāja. Šeit vajag pieminēt V. Ļeņina 1917. gada

²⁷ Обичкин Г.Д. и др. (ред. комис.) Декреты Советской власти. Том 1. Москва: Госполитздат, 1957. с. 113.—114.

²⁸ Казначеев В. А. *История ислама на северном Кавказе в Советский период.* // «Научные проблемы гуманитарных исследований». - 2012. - 2. - 43.

20. novembra uzrunu "Visiem Krievijas un Austrumu strādājošajiem musulmaņiem", kurā teikts, ka musulmaņiem "jābūt saimniekiem savā valstī", "viņiem sava dzīve jāiekārto pēc sava tēla un līdzības", un viņu "ticējumi un paražas un nacionālās un kultūras institūcijas tiek pasludinātas par brīvām un neaizskaramām"²⁹. Turklāt boļševiki, kuri bija ieinteresēti savas varas nostiprināšanā, neizvirzīja nekādas īpašas prasības Kaukāza musulmaņiem, sākumā viņi bija apmierināti ar musulmaņu lojalitāti jaunajam režīmam.

Kā arī valdība no sākuma bija ļoti lojālā pret musulmaņiem un viņu īpatnībām, piemēram, Staļins, kurš tajā laikā ieņēma tautas komisāra amatu, runāja par nepieciešamību pārvaldīt Dagestānu "atbilstoši tās īpatnībām", uzsverot "šariata nopietno nozīmi". "Padomju valdība šariatu uzskata par tādu pašu likumīgu, paražu likumu, kāds ir citām tautām, kas dzīvo Krievijā."³⁰ 20. gadu sākumā padomju administrācija pat finansēja šariata tiesu darbību. 20. gadu vidū jaunajai valdībai vairs nebija vajadzīgs šariata un kopumā garīgās autoritātes atbalsts, un tās funkcionāri un vēl jo vairāk propagandisti sāka uzskatīt islāmu par ideoloģisku konkurentu, naidīgu sociālo un politisko struktūru. Un, lai gan 1926.–1927. gadā vairākās vietās tika mēģināts atjaunot šariata tiesas, līdz tam laikam kļuva skaidrs, ka nepieciešamība pēc tām jau bija zudusi. Šariata tiesas turpināja darboties neoficiāli.

Kad 1920. gadā beidzās pilsoņu karš, visas bijušās Krievijas impērijas musulmaņu teritorijas tika stingri iedalītas jaunajai – padomju impērijai. Lai kā arī būtu, boļševiku uzvara nekādi nemazināja musulmaņu tieksmi pēc neatkarības, kas ar jaunu sparū vainagojās ar tā dēvēto "nacionālo musulmaņu komunismu" 20. gados. Laikā no 1917. līdz 1920. gadam daudzi tatāru, kaukāziešu un turkestāniešu politiķi pievienojās Komunistiskās partijas rindām. Lielākā daļa no viņiem neskaidri iedomājās marksisma idejas, kuru sociālās doktrīnas viņus maz interesēja. Viņi komunismu uzskatīja tikai par jaunu iespēju realizēt centienus pēc neatkarības, autonomijas vai vismaz vienlīdzības. Citiem vārdiem sakot, viņu iestāšanās partijā bija vairāk politiska taktika, nevis patiesa filozofiskās vai pat ekonomiskās doktrīnas pieņemšana. Lai kā arī būtu, pat neskatoties uz nesaskaņām ar krievu boļševikiem, jaunos musulmaņu komunistus partijā pieņēma un pirmajos desmit gados viņiem bija galvenā loma visās musulmaņu republikās. Lai gan viņu idejas, teorijas un politiskās programmas bieži bija pretrunā ar boļševiku idejām, teorijām un politiskām programmām, boļševiki parasti bija

²⁹ Документы внешней политики СССР. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. Т. 1. с. 35.

³⁰ Сталин И. В., *Сочинения. Том 4*. Москва, 1947. с. 177. Pieejams: http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf[Sk. 19.01.2022 18:37]

spiesti tos paciest stratēģisku iemeslu dēļ, vienlaikus cenšoties neitralizēt viņu ietekmi. Un tikai pēc 1928. gada Staļinam radās iespēja pilnībā tos likvidēt.³¹

Ziemeļkaukāza musulmaņi, cik vien spēja, pretojās varas iestādēm. Atšķirībā no Volgas reģiona, kur ar retiem izņēmumiem pretošanās bija pasīva, Kaukāzā tā varēja izpausties aktīvās formās. Daudzas mošejas, neskatoties uz oficiālo slēgšanu, turpināja darbu. Korāna un arābu valodas apmācības kursi turpinājās nelegāli.

20. un 30. gadu otrā puse kļuva par aktīvāko periodu Padomju varas cīņā pret reliģiju, tostarp islāmu. Atbilde uz jautājumu, kāpēc boļševiki uzskatīja reliģiju par sev visnaidīgāko spēku, ir acīmredzama. Tāpat kā komunistiskā ideoloģija, tā pretendēja uz sociālo attiecību regulētāju, indivīda vērtību orientāciju veidošanās avotu, viņa uzvedību sabiedrībā. Boļševisms kā ideoloģija un kā sociāli kulturāla sistēma pretendēja uz tikpat absolūtu lomu un tādēļ nevarēja paciest spēcīga konkurenta klātbūtni ar gadsimtiem senām prasmēm, kā ietekmēt cilvēku un sabiedrību.

Padomju boļševiku sistēma ar šo konkurentu bija gatava sadarboties tikai tad, kad tā juta savu nepiemērotību ārējā ienaidnieka priekšā. Tādi Otrā pasaules kara laikā bija vācu intervences piekritēji ar savu totalitāri nacionālistisko ideoloģiju, bet pēckara periodā – Rietumu civilizācija, kam pretstatā bija padomju vara, kas dažreiz izmantoja reliģiskās tradīcijas, lai dabūtu sev piekritējus un palīgus. Tas galvenokārt attiecas uz pareizticību, bet zināmā mērā attiecas arī uz islāmu, kuram pēc palīdzības padomju vara vērsās tieši sev kritiskos brīžos.

Pēckara gados, kad ekonomiskā un sociālā situācija joprojām bija sarežģīta, varas iestādes izvairījās no konfliktiem ar musulmaņiem, tostarp Ziemeļkaukāzā. Taču padomju varas kara laikā veiktie atslābumi reliģiskajā sfērā izrādījās ļoti īslaicīgi. Un pirmajos pēckara gados ne visi pretendenti saņēma pozitīvu atbildi par mošeju atvēršanu. Pazūdot ārējiem draudiem, varas iestādēm vairs nebija vajadzīga reliģija kā papildu svira savu pozīciju nostiprināšanai. Musulmaņi centās intensificēt reliģisko dzīvi. Viņu darbība nereti izvērtās ap neregistrētām mošejām, lūgšanu namos, kā arī kapsētās. Mošejās notika arī neatļauta Korāna izpēte, notika arābu valodas nodarbības.³²

³¹ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 11.

³² Казначеев В. А. *История ислама на северном Кавказе в Советский период*. // «Научные проблемы гуманитарных исследований». - 2012. - 2. - 47.

Varas iestādes īpaši kaitināja oficiāli neregistrētu reliģisko kopienu pastāvēšana, kuru skaits pieauga, pieaugot ateistu spiedienam. Turpināja darboties mājas pulciņi, kuros mācīja islāma kultūru un tradīcijas. Kopš 80. gadu vidus reģistrēto musulmaņu biedrību skaits Ziemeļkaukāzā sāka pieaugt un, gluži pretēji, nelegālo biedrību skaits sāka samazināties. Viens no skaidrojumiem pēkšņai varas tolerancei pret islāmu ir tas, ka kopš 70. gadu beigām un 80. gadiem islāma radikālisma idejas sāka iekļūt PSRS musulmaņu reģionos. Tas bija saistīts gan ar islāma revolūciju Irānā, gan ar musulmaņu pasaules protestu pret padomju iebrukumu Afganistānā.

2.1.1. Izolācijas politika

Ziads al Madani, savā rakstā تاريخ الإجماع الروسي ضد الإسلام no 2017. gadā 1. janvāra apraksta, kā dzīvoja musulmaņi Padomju Savienībā: "Viena no slavenākajām padomju laika politikām bija pārvietot un izvest musulmaņus no dzimtajām zemēm, pirms daudzi musulmaņi no šīm teritorijām imigrētu uz citām islāma valstīm. Palikušie tika izmetināti dažādās padomju pilsētās, tāpēc, lai kur viņi dzīvotu, tie bija mazākumā. Turklāt padomju vara tās pakļautībā esošajās islāma valstīs masveidā izmetināja krievus, paralēli izspiežot šo apgabalu etniskās grupas un atņemot tiem īpašumtiesības uz lauksaimnieciskām zemēm. Vēlāk šīs zemes bijušas piesavinātas, pataisot krievus par faktiskajiem šo zemju saimniekiem. Bieži jaunajās zemēs arī tika izmitināti citu tautību pārstāvji, piemēram ebreju tautības pārstāvji tika masveidā izmitināti Krimas pussalā. Viena no ļaunākajām padomju varas paveiktajām darbībām bija veselu musulmaņu tautu, piemēram, Krimas tatāru, čečenu, baškīru, deportēšana uz reģioniem, kurā dzīves apstākļi bija skarbi vai gandrīz neeksistējoši, piemēram, uz Sibīriju – slavenu ar savu bargo klimatu. Vairāk nekā 11 miljoni musulmaņu tika iznīcināti Staļina laikā šī iemesla dēļ. Padomju vara jauca nost mošejas un pārveidoja daļu par baznīcām, citas par zirgu staļļiem, kā arī teātriem un vīna darītavām. Padomju Savienības musulmaņi pēdējos gados pirms tās krišanas cieta no sliktas un netaisnīgas attieksmes. Padomju vara aizliedza piekopt daudzas musulmaņiem raksturīgas tradīcijas - veikt *hadžu*, vākt *zakātu* un pat valkāt *hidžabu* un pieticīgu islāma apģērbu. Musulmaņi tika spiesti strādāt virsstundas Ramadāna laikā, lai padarītu viņu reliģisko tradīciju piekropšanu arvien grūtāku. Tika uzspiesta krievu valoda un aizliegta arābu rakstība ar mērķi iznīcināt islāma kultūru. Ar mēdiju propagandu tika publiski izsmiets islāms, noniecināti musulmaņi un viņu veikumi."³³

³³ Tulk. Kristina Mamedova, oriģ.t. sk. pielikumā Nr.1

Mēģinājums dubulti izolēt PSRS musulmaņus no musulmaņiem ārzemēs un nacionālās pagātnes, šķiet, ir padomju islāma iznīcināšanas stratēģijas visoriģinālākā sastāvdaļa. Diktatūras režīmam ģeogrāfiskā izolācija bija salīdzinoši vienkārša. Tiklīdz Kaukāzā un Vidusāzijā tika nodibināta padomju vara, dubultais dzelzs priekšsargs atdalīja šīs teritorijas no kaimiņu valstīm. Robežas tika slēgtas, un bija liegti jebkādi kontakti starp Padomju Savienības musulmaņiem un viņu reliģijas, asins un valodas brāļiem. Kopš 1920. gada tika pārtraukts ticīgo musulmaņu svētceļojums uz Meku, kā arī Azerbaidžānas šītu svētceļojums uz Irānas un Irākas svētvietām.³⁴

Pēc kara svētceļojums uz Meku tika atkal atļauts, taču ierobežots ar vienu īpaši šim nolūkam nolīgtu lidmašīnu, to varēja izmantot tikai 30-40 svētceļnieki gadā, kas bija īpaši atlasīti starp četrus garīgo musulmaņu departamentu ministriem. Daži topošie *muftiji*, musulmaņu teologi un tiesībnieki, kas var pieņemt lēmumus juridiskajos un šariata jautājumos,³⁵ (vidēji 3-5 cilvēki gadā) - mācās Kairas (Al-Azhar) un Fesas Karavijīnas islāma universitātēs. Musulmaņu republiku augstskolās praktiski nav ārzemju musulmaņu studentu, jo viņus sūtīja uz Maskavu, Minsku vai Harkovu, bet ne uz Taškentu vai citu musulmaņu pilsētu. Vienīgie iespējamie padomju musulmaņu kontakti ar ārpusauli notika ar četrus garīgo departamentu (Taškentas, Ufas, Baku un Mahačkalas) oficiālo pārstāvju starpniecību.

Mainot alfabētu, notika atdalīšanas no pagātnes. Līdz 1928. gadam visas PSRS musulmaņu tautas savu, galvenokārt tjurku, valodu pārrakstīšanai izmantoja arābu alfabētu. Tomēr galvenā atšķirība starp tjurku literārajām valodām izpaudās to izrunā, un, tā kā arābu alfabēta trūka burtu, lai izteiktu tjurku valodu plašo patskaņu klāstu, tas bija aptuveni vienāds visām Padomju Savienībā pārstāvētajām tjurku tautām. Tādēļ izglītots azerbaidžānis varēja brīvi sazināties ar kazahu, bet Kazahas tatārs varēja viegli lasīt uzbeku vai turkmēņu valodā, jo rakstība visiem bijusi līdzīga. Kopš 1929. gada padomju varas iestādes sāka aizstāt arābu alfabētu ar latīņu alfabētu.³⁶ Maskavas izstrādātā politika sastapās ar nopietnu pretestību, īpaši tatāru un Vidusāzijas iedzīvotāju vidū, taču, nebūdamā absolūti negatīva, to apstiprināja vairāki musulmaņu inteliģences pārstāvji. Tā tiešām sekmēja atvieglotu alfabēta apgūšanu skolās, kas arī tika saskaņota ar turku valodas pāriešanu uz latīņu alfabētu Kemala Atatürka vadības laikā nepārkāpjot tjurku pasaules kulturālo un psiholoģisko vienotību. No 1928. līdz

Ziads al Madani, 2017. تاريخ الإجماع الروسي ضد الإسلام. Pieejams: <https://www.aljazeera.net/blogs/2017/1/1/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A-%D8%B6%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-1> [Sk. 26.04.22]

³⁴ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 21.

³⁵ <https://tezaurs.lv/muftijs> [Sk. 05.05.2022]

³⁶ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 23.

1938. gadam tas tika ieviests visās Padomju Savienības etnisko musulmaņu valodās. Latīņu alfabēta ieviešana vienkāršoja cīņu pret analfabētismu un ļāva padomju varas iestādēm veikt ļoti stingru musulmaņu tautu kultūras mantojuma atlasīšanu. Tika transliterēti un iespiesti tikai tie pagātnes darbi, kas bija piemēroti izglītībai sociālistiskā garā un cīņai pret islāmu kā reliģiju.

Tomēr 1939. gadā latīņu alfabēts tika aizstāts ar kirilicu.³⁷ Citu skaidrojumu tam, kā vien mākslīgu šo tautu satuvināšanos krievu valodai kā "lielajam brālim" nebija. Staļiniskā terora apstākļos atklāta pretestība musulmaņu vidū nebija vērojama, lai gan jauna alfabēta ieviešana nesa ārkārtīgi nopietnas briesmas: ne tikai palielināja aizu starp šo etnisko grupu tagadni un pagātņi, pateicoties izolācijai no tjurku pasaules, bet arī veicināja musulmaņu literāro valodu pārkrievošanās procesu, vienkāršojot krievu valodas apguvi un tādējādi sperot pirmo soli uz musulmaņu tautu valodas un kultūras asimilēšanai.

Ar dzelzs priekškaru izolēta no ārējās pasaules, no savas pagātnes kulturālā mantojuma nošķirtā PSRS musulmaņu kopiena jau no padomju režīma pirmsākumiem tika pakļauta antireliģiskajam spiedienam, lai iznīcinātu tās garīgo un kulturālo pamatu un pakāpeniski asimilēt to par tipiskiem padomju pilsoņiem – bez tautības un bez pagātnes.

Kampaņa, kuras mērķis bija uz visiem laikiem iznīcināt PSRS jebkāda veida reliģiju, tai skaitā islāmu, un atbrīvot cilvēkus no "pagātnes paliekām", kļuva iespējama, pateicoties Padomju Savienībai raksturīgajai sekulārisma politikai, kurā reliģiskā mācība ir pilnībā atdalīta no valsts un izņemta no skolas programmas. Islāms, tāpat kā visas citas reliģijas, tikai uzskatīts par katra cilvēka privāto darīšanu. Komunisms marksisma-ļeņinisma formā bija vienota oficiāla ideoloģija, kurā tika dogmātiski izplatīta ateisma mācība un naidis pret jebkāda veida ticību. Lai gan Padomju valdība Otrā Pasaules kara apstākļos ir bijusi iecietīga un pat atbalstījusi dažādas reliģiskās kustības, komunistiskā partija vienmēr uzskatīja reliģiju par savas ideoloģijas naidnieku, kurš neveicina progresu un kura iznīcināšana ir jāveicina ar visiem pieejamajiem līdzekļiem, to skaitā propagandu, administratīvajiem procesiem un policijas rīkojumiem. Piemēram, 1912. gadā PSRS Vidusāzijas apgabalos bija aptuveni 26 000 mošeju. Līdz 1941. gadam to skaits saruka līdz 1000.³⁸

Kara laikā un pēckara periodā starp padomju valdību un musulmaņu pasauli iestājās īstermiņa miers. 1942. gada jūlijā Krievijas Eiropas daļas *muftijs* Abdurahmans Rasulajevs

³⁷ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 24.

³⁸ Ericson A. *How the USSR's effort to destroy Islam created a generation of radicals*, January 5, 2017 Pieejams: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/01/05/how-the-ussrs-effort-to-destroy-islam-created-a-generation-of-radicals/> [Sk. 11.02.2022]

uzņēmās iniciatīvu atjaunot sakarus ar Staļinu. Apmaiņā pret musulmaņu solījumu sniegt atbalstu karā, antireliģiskā propaganda tika palēnināta vai pat pilnībā apturēta, kas uzlaboja attiecības starp padomju varu un islāma pasauli. Šis tolerances periods, lai arī ļoti relatīvs, bija ļoti noderīgs padomju režīmam. Līdz ar Hruščova nākšanu pie varas un "atgriešanos pie ļeņinisma mācības", tika pielikts punktu "staļiniskajam atkusnim", atklājot jaunu, vēl stiprāku antireliģisku kampaņu, kas ilga no 1954. līdz 1964. gadam. Lielākā daļa mošeju, kuras uz to brīdi vēl eksistēja, tika slēgtas (no 1954. gada 10 gadu laikā mošeju skaits saruka 1500 līdz nepilnām 500) un drukā, radio, televīzijā un teātrī tika izvērstā masveida pret musulmaņiem vērstā propaganda. Šajā periodā PSRS dažādās musulmaņu republikās tika publicēti aptuveni tūkstošiem pretislāma darbu.³⁹ Brežņeva laikā attiecības starp varas iestādēm un reliģiskajām konfesijām stabilizējās. Musulmaņu garīgā pārvaldei 1960.-1980. gados bija atļauts izdot Korānu, izdot Mēness kalendārus, nodrošināt mošejas ar reliģiskiem priekšmetiem, tika publicēts žurnāls "Padomju Austrumu musulmaņi".⁴⁰

PSRS dienvidu republikās bija vērojama nepārprotama musulmaņu reliģiski nacionālistisko noskaņojumu aktivizēšanās, ko veicināja ne tikai iekšējie demogrāfiskie un sociālekonomiskie faktori, bet arī valsts ārpolitiskie faktori - karš Afganistānā un revolūcija Irānā, kas rezultējās ar islāma fundamentālisma pozīciju nostiprināšanos PSRS. VDK (Valsts drošības komiteja) iestādes atzīmēja, ka tadžiku un uzbeku jauniešu vidū vahabītu doktrīna bija plaši izplatīta. 1979. gadā PSKP CK pieņēma rezolūciju "Par ideoloģiskā, politiskā un izglītības darba tālāku pilnveidošanu", kurā partijas komitejām tika atgādināts par nepieciešamību izstrādāt un īstenot konkrētus pasākumus ateistiskās izglītības stiprināšanai. 1981. gada septembrī PSKP CK pieņēma rezolūciju "Par pasākumiem, lai cīnītos pret ienaidnieka mēģinājumiem izmantot "islāma faktoru" PSRS naidīgiem mērķiem". PSKP CK 1983.gada jūnijā pieņemtajā rezolūcijā "Partijas ideoloģiskā, maspolitiskā darba aktuālie jautājumi" tika noteikti uzdevumi arī ateistiskās izglītības stiprināšanai.⁴¹

Argumentus, kas tiek izmantoti pret islāmu, var iedalīt divās grupās:

a) argumenti, kas kalpo jebkuras reliģijas noliegumam: islāms attēlots kā klasiskais "tautas opiāts", novecojusi ideoloģija, šķērslis progresam, ideālistiska doktrīna.

b) argumenti, kas vērsti tieši pret islāmu, ko savukārt var iedalīt vairākās kategorijās:

³⁹ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 30.

⁴⁰ Королёва Л. А., Королёв А. А. *Государство и ислам в СССР: Из опыта взаимоотношений*. Pieejams: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2009/Pravo/39669.doc.htm[Sk. 11.02.2022]

⁴¹ Ibid.

- islāma antisociālais raksturs, ko pārstāv konservatīvā un reakcionāra reliģija, pazemojot sievietes, uzspiežot jauniešiem tirānisku "balto bārdu" autoritāti, iemūžinot "barbariskus, neveselīgus" rituālus, piemēram, gavēni vai apgraizīšanu, un kaitējot strādājošam masām;

- islāma ārzemju izcelsme: reliģija, ko ar spēku kaukāziešu un turkeštāņu senčiem uzspieda arābi, Osmaņi un persiešu iekarotāji. Šī argumentācija bija mode 50. un 60. gados un gandrīz pilnībā izzuda 70. un 80. gados;

- argumenti par islāma sludināto reliģisko morāli, kas iznīcina iniciatīvas garu un "vairāk nekā jebkura cita reliģija iedvēš cilvēkā pazemības, spītības un fanātisma garu..." Turklāt islāma morāle pretojas sociālistiskajai padomju morālei.

- visbeidzot, musulmaņu svētā kara tradīciju (*gazavats*) fanātiskais antikrieviskais raksturs. Visi musulmaņu pretestības kari pret cara armijām, kā arī pret Sarkanu armiju tika uzsākti islāma vārdā.⁴²

2.1.2. Genocīda politika

Josifs Staļins vairākas reizes Otrā pasaules kara laikā un tūlīt pēc tā beigām realizēja veselu musulmaņu tautu genocīdu. Dīvos gadījumos tas tiešām tika veiksmīgi īstenots, jo divas tautības pilnībā izzuda no padomju tautu saraksta. Citos gadījumos genocīds neizdevās šo tautu pretestības dēļ.

Slavenākais un iespējams postošākais genocīds tika vērsts pret Krimas tatāriem, kuru skaits 1941. gadā Krimas APSR bija ap 300 000 cilvēku. Apsūdzēti sadarbībā ar Vācijas armiju un valsts nodevībā, visi Krimas tatāri, gan dzīvojošie Krimā, gan ārpus tās, tostarp daudzi Sarkanās armijas karavīri un virsnieki, šausminošos apstākļos tika deportēti uz Uzbekijas PSR.⁴³ Krimas APSR tika likvidēta 1945. gada 30. novembrī un pārveidota par Krimas apgabalu Krievijas PFSR sastāvā. Vēlāk Krīma tika pievienota Ukrainai, un tajā masveidā sāka iebraukt ukraiņi un krievi. Krimas vēsture tika pārrakstīta bez mazākās Krimas hanistes pieminēšanas. Lai gan pēc Staļina nāves daudzi upuri tika rehabilitēti un viņiem ļāva

⁴² Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 33.

⁴³ Постановление ГКО № 5859сс. «О крымских татарах» - Пункт 1. - 11.05.1944. Pieejams: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%93%D0%9A%D0%9E_%E2%84%96_5859%D1%81%D1%81_%D0%BE%D1%82_11.05.44 [Sk. 21.02.2022 15:26]

atgriezties savās dzimtajās zemēs, tatāriem bez jebkāda paskaidrojuma tika aizliegts atgriezties dzimtenē. Tādējādi tatāri bija izkaisīti visā Vidusāzijas un Sibīrijas teritorijā.

Otrs postošākais genocīds skāra Meshetijas turku musulmaņu kopienā. 1944. gadā Meshetijas turki tika deportēti (kopā ar kurdiem, hemšiliem, musulmaņu gruzīniem no meshu subetniskās grupas) uz Kazahstānu, Kirgizstānu un Uzbekistānu. Kopumā tika izsūtīti 115,5 tūkstoši cilvēku.⁴⁴ 1944. gada 15. novembrī bez redzama iemesla visi šī rajona musulmaņu iedzīvotāji tika arestēti un izsūtīti trimdā briesmīgos apstākļos (nāves gadījumu skaits sasniedz ap 50 000 cilvēku) uz Vidusāziju. Pēc Staļina nāves meshi netika rehabilitēti un nesaņēma atļauju atgriezties dzimtenē.⁴⁵

Nozīmīgs periods Ziemeļkaukāza vēsturē, kas atstāja pēdas daudzu Kaukāza tautu sabiedriskajā apziņā, bija Staļina laika veselu etnisko grupu, proti, karačaju, balkāru, ingušu un čečenu, deportācija no reģiona 1943.–1944. gadā, kuri tika apsūdzēti sadarbībā ar nacistiem Otrā pasaules kara laikā,⁴⁶ taču genocīds pret Ziemeļkaukāza tautām cieta neveiksmi. 1944. gada februārī padomju militārās iestādes arestēja visus četrus Ziemeļkaukāza tautību iedzīvotājus: čečenus (apmēram 450 000), ingušus (apmēram 130 000), karačajus (85 000) un balkārus (45 000), kā arī dažus osetīnu musulmaņus (digoriešus), čerkesus un avariešus Dagestānas ziemeļos. Kopumā uz Sibīriju un Kazahstānu tika deportēti aptuveni 850 000 cilvēku. Apmēram 25% nomira ceļā.⁴⁷ Tajā pašā laikā visi ziemeļkaukāzieši, kas dienēja armijā, tika arestēti un izsūtīti uz tām pašām noietnēm un apmetnēm.

1942. gada augustā piecus republikas rajonus ieņēma vācu karaspēks. 1942. gada 24. oktobrī viņi ieņēma pilsētu Naļčiku. 1943. gada sākumā ar aktīvu partizānu atbalstu padomju karavīri atbrīvoja Kabardas-Balkarijas autonomo Padomju Sociālistisko Republiku un tajā nekavējoties tika uzsākti atjaunošanas darbi. 1943. gada janvārī - februārī Ziemeļkaukāzs tika gandrīz pilnībā atbrīvots no vācu iebrucējiem. Tā vietā, lai izolētu naidīgos elementus un likvidētu atlikušos bandītu grupējumus, sāka intensīvi izstrādāt plānus čečenu un ingušu deportācijai, kuru skaits tajā laikā bija aptuveni 500 tūkstoši cilvēku.

1944. gada janvārī to izsūtīšanai tika iedalīti 14 200 vagoni, automobiļi, kas *Lend Lease* ietvaros ieradās no ASV caur Irānu uz PSRS. 20. janvārī Republikas Tautas komisāru

⁴⁴ Постановление ГОКО № 6279сс. "О переселении из пограничной полосы Грузинской ССР турок-месхетинцев, курдов и хемшинов" - Пункт 1. - 31.07.1944. Pieejams: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022389> [Sk. 21.02.2022 16:08]

⁴⁵ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 35.

⁴⁶ Ivanov A. *Strategic Conflict Assessment (SCA) North Caucasus*. UK: INCAS Consulting, 2009. p. 16.

⁴⁷ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 35.

padome un Vissavienības boļševiku komunistiskās partijas Čečenijas-Ingušijas reģionālā komiteja pieņēma kopīgu lēmumu “Par Ziemeļkaukāza militārā apgabala militāro vienību taktisko vingrinājumu sagatavošanas nodrošināšanu kalnainos apstākļos”, paredzot slēptu gatavošanos čečenu un ingušu deportēšanai.⁴⁸

1944. gada 31. janvārī Valsts aizsardzības komiteja izdeva dekrētu par čečenu un ingušu izsūtīšanu uz Kazahstānas un Kirgizstānas PSR. 21. februārī sekoja Iekšējo Lietu Tautas komisariāta pavēle Nr.00193 par čečenu un ingušu pārvietošanu, un 7. martā ar PSRS Augstākās padomes dekrētu Čečenijas-Ingušijas Autonomā Padomju Sociālistiskā Republika tika likvidēta.⁴⁹

Tomēr daudzi čečeni un inguši nepiekrīta šādai bezspēcīgai situācijai. Kalniešiem vienmēr bijusi tieksme uz brīvību un nepakļāvību. Nav nejaušība, ka tieši no viņiem Centrs saņēma galvenokārt Staļinam adresētas vēstules, kurās kolonisti pauda savu neapmierinātību. Starp Ziemeļkaukāza tautu piespiedu migrantiem bija arī balkāri no Kabardas-Balkārijas Autonomās Padomju Sociālistiskās Republikas.

Pēc Staļina nāves kalnieši tika oficiāli rehabilitēti, tika atjaunotas viņu republikas un autonomie apgabali. Viņi varēja atgriezties savu senču zemēs (daži, piemēram, čečeni, to darīja, negaidot oficiālu atļauju). Viņu gadījumā genocīds izgāzās, pārvērsties operācijā ar negatīvu rezultātu. Atgriežoties dzimtenē, nāves nometnēs izdzīvojušie bijušie trimdinieki parādīja bioloģiskās vitalitātes brīnumu. 1979. gadā bija aptuveni 800 000 čečenu, kas šobrīd ir lielākā etniskā grupa Ziemeļkaukāzā.⁵⁰

Turklāt visām bijušajām trimdas tautām raksturīgs izteikts pretkrievisks nacionālisms un visdziļākā pieķeršanās islāmam. Trimdas laikā tikai reliģija - galvenokārt sūfiju brālības - viņiem personificēja nacionālās dzīves centru. Mūsdienās kalniešu nacionālā apziņa vēl vairāk nekā citu musulmaņu tautu vidū ir absolūti neatdalāma no reliģijas.

2.2. Izmaiņas reliģijas praksē PSRS laikā

Islāmā ir pieci stūrakmeņi, jeb pīlāri (*arāb.* أركانُ الإسلام), uz kuriem ir balstīta reliģija. Islāma pīlāru ievērošana ir katra *mukallafa* pienākums. *Mukallafs* ir saprātīgs cilvēks, kurš ir sasniedzis pubertāti. Tiklīdz cilvēks kļūst par *mukallafu*, uz viņu attiecas visi šariata

⁴⁸ Бугай Н. *Депортация народов, Война и общество, 1941–1945, книга вторая*. Москва: Наука, 2004.

Pieejams: https://scepsis.net/library/id_1237.html [Sk. 21.02.2022 16:40]

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 35.

priekšraksti. *Taklifs* (pienākums ievērot islāmu) neattiecas uz garīgi slimiem un nepilngadīgiem bērniem. Ja cilvēks apzināti neievēro islāma pīlārus, viņš izdara grēku un nodara sev lielu ļaunumu.

Šahāda (arāb. الشهادتان)

Pirmais no pieciem islāma stūrakmeņiem ir *šahāda* jeb ticības apliecinājums. Tas sastāv, pirmkārt, no atzīšanas, ka Allāhs ir vienīgais patiesais Dievs un ka ar viņu nav saistīti citi dievi, un, otrkārt, ka Muhammads ir viņa sūtnis un ka Allāha vārds tiek atklāts caur Muhammadu.⁵¹ Tā nav pieejama propagandas un aģitācijas uzbrukumiem, jo nevar ietekmēt ticīgo domas un to, kas viņiem ir sirdī un prātā. Ja cilvēks tic Dievam, tad to nevar izmainīt ne ar naudas sodiem, ne ar represijām.

Obligātās lūgšanas, jeb salāts, jeb namazs (arāb. الصلاة)

Otrais islāma pīlārs ir salāts jeb piecas obligātās lūgšanas katru dienu. Korāns māca, ka lūgšana ir "jānotur ticīgajiem noteiktos laikos".

*"Tā tad (slavējiet savu Kungu, sakot: "Lai slavēts Allāhs!" (atzīstot, ka Viņam nav trūkumu un Viņš ir pāri visam, kas ir pilnīgs) [lūdziet], kad pie jums nāk vakars un kad pienāk rīts!"*⁵²

Ir pieci lūgšanas laiki:

Rītausmas lūgšana (arāb. الفجر صلاة) – Al-Fadžr

Pusdienas lūgšana (arāb. الظهر صلاة) - Al-Zuhr

Pēcpusdienas lūgšana (arāb. العصر صلاة) - Al-Asr

Saulrieta lūgšana (arāb. المغرب صلاة) - Al-Magrib

Vakara lūgšana (arāb. العشاء صلاة) Al-Išā

Piecreizējo ikdienas lūgšanu padomju likumi arī nevarēja aizliegt, lai gan valdības propaganda izsmej tās "smieklīgo arhaismu", vienlaikus uzbrūkot tās antisociālajam

⁵¹ Scott E. *The Five Pillars of Islam in the Hadith*. // "Studia Antiqua." – 2002. – Vol. 2, 1. - 72.

⁵² Коран, РИПОЛ КЛАССИК, Москва, 2007. Сура Аруум 30: 17–18 [Перевод Прохоровой В; араб.]

raksturam. Lai izvairītos no uzbrukumiem, ticīgajiem bija ieradums lūgt divas reizes dienā, pirms saullēkta un pēc saulrieta.⁵³

Zakāts (arāb. الزكاة), jeb šķīstīšanas nodoklis

Žēlastības ziedošana, šķīstīšanas nodoklis par labu trūcīgajiem musulmaņiem. Saskaņā ar šariata likumiem tas padara bagātības izmantošanu un ienākumu gūšanu no tās bezgrēcīgu. Tas ir jāmaksā visiem pieaugušajiem, bagātiem, spējīgiem un brīviem musulmaņiem. To iekasē reizi gadā no ienākumiem, kustamo un nekustamo īpašumu, tostarp labību, vīna dārziem un dateļpalmām, mājlopiem, precēm, zelta un sudraba. No lauksaimniecības produktiem 1/10 tiek ņemts pēc ražas novākšanas, no pārējā īpašuma 1/40 apmērā - kalendārā gada beigās. Ar nodokli apliekamais minimums ir 975 kg graudu, 5 kamieļi, 20 govīs vai 40 aitas, 20 dināri vai 200 dirhēmi zeltā vai sudrabā. Precīzi tā izmēri, kā arī ar nodokli apliekamā īpašuma veidi ir musulmaņu juristu strīdu objekts.⁵⁴

Šķīstīšanas nodoklis, kas paredzēts izdalīšanai trūcīgajiem, bija stingri aizliegts padomju likumos, jo oficiāli komunistiskā režīma apstākļos nevar būt nabadzīgie un trūcīgie cilvēki. Faktiski tas ir aizstāvēts ar *sadaku* (arāb. صدقة) - naudas palīdzību mošejas uzturēšanai, ko sniedz ticīgie (un dažreiz arī neticīgie). Visticamāk, Ziemeļkaukāza brālības turpina vākt *zakātu* no saviem biedriem.⁵⁵

Ramadāna gavēnis (arāb. صوم رمضان شهر)

Papildus lūgšanām musulmaņiem ir jāgavē (ramadāns) musulmaņu mēness kalendāra devītajā mēnesī, ko ieviesa Muhammads 632. gadā.

Ramadānam ir sava specifika: visu dienu nevar ne ēst, ne dzert. Aizliegts smēķēt, ostīt kaut ko ēdamu vai patīkamu smaržu, atļauts norīt tikai savas siekalas. Medicīniskās procedūras, kas saistīti ar zāļu ievadīšanu ir aizliegtas. Seksuālais uzbudinājums, pieskaršanās sievietei arī padara gavēni par spēkā neesošu. Atturēšanās no dzeramā ūdens ir sīki aprakstīta, jo klimatiskajos apstākļos, kur radās islāms, visvairāk gavēja tie, kas cieta no karstuma un

⁵³ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 47.

⁵⁴ Рошин М. Ю. Большая российская энциклопедия. Pieejams: https://bigenc.ru/religious_studies/text/1986521 [Sk. 28.02.2022 10:30]

⁵⁵ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 46.

slāpēm. Bet atturībai vajadzētu notikt tikai dienas laikā. Diennakts tumšajā laikā no vakara līdz rītam gavēnis tiek pārtraukts.⁵⁶

Ramadāna mēneša gavēni nekad nebija nolemts oficiāli aizliegt, taču antirelīgiskā propaganda ar īpašu niknumu izsmēja šo paražu, kas tika uzskatīta par antisociālu. Gavēni joprojām ievēro ievērojama daļa lauku iedzīvotāju (no 40 līdz 60%). Neticīgie un pat ateisti dažkārt ievēro gavēni, kas tiek uzskatīta par nacionālu paražu, arī tāpēc, ka ir nepieklājīgi ēst gavējošo cilvēku klātbūtnē.⁵⁷

Hadžs (arāb. الحج), jeb svētceļojums uz Meku

No islāma viedokļa *hadžs* nozīmē doties uz Meku Hadža mēnesī svētības stāvoklī, kas pazīstams kā *ihrams*. *Hadža* rituāls tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem islāma reliģiskajiem pienākumiem, un tas ir pasludināts par obligātu Korānā un Sunnā.⁵⁸

Hadža svētceļojums uz Meku vairumam ticīgo nav iespējams. Tikai 30 līdz 40 rūpīgi atlasītiem svētceļniekiem (parasti ierēdņi no četrām garīgajām administrācijām, t.i. Vidusāzijas un Kazahstānas musulmaņu garīgā administrācija, Ziemeļkaukāza musulmaņu garīgā administrācija, PSRS Eiropas daļas un Sibīrijas musulmaņu garīgā administrācija, Aizkaukāza musulmaņu garīgā administrācija) dodas uz Arābijas svētajām vietām. Svētceļojumi uz šiītu svētvietām Al-Kāzimija un Nadžafa Irākā, Kuma un Mešheda Irānā) ir aizliegti. *Hadža* vietā tiek veikti neskaitāmi svētceļojumi uz vietējām svētvietām, piemēram uz Šahi Zindu (pers. شاه زنده) — viduslaiku arhitektūras piemineklis Samarkandā (Uzbekistāna), karahanīdu un timurīdu muižniecības mauzoleju ansambli, Šahimardanas mauzoleju - Hivā, Uzbekistānā, Kaffala Šaši mauzoleju Taškentā, Uzbekistānā, kas celts par godu imamam Abu Bakram Muhamedam ibn Ali ibn Ismail al-Kaffal ash-Shashi, Taht-e-Suleiman kalnu, netālu no Oš pilsētas, Kirgīzijā, vai uz citām svētvietām, kas atradās PSRS teritorijā. Šīs vietējas svētās vietas pilnībā izkrīt no Garīgo departamenta kontroles un padomju varas iestādes uztvēra tos kā nepieņemama obskurantisma centrus.⁵⁹ 1947. gadā un 1948. gada pirmajā ceturksnī Reliģisko kultu lietu padome (RKLP) pauda bažas par

⁵⁶ Пахомов С. А. *Пост в исламе*, Липецк: Липецкий государственный педагогический университет имени П. П. Семенова-Тян-Шанского, 2019. с. 2.

⁵⁷ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 47.

⁵⁸ Akeel Ibrahim al-Ken. *The Hajj: Past, Present, and Future "The Communication Aspect"*. The University of Leeds Institute of Communications Studies, 1995. p. 20.

⁵⁹ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 46.

musulmaņu īpaši cienītu vietu darbību, jo mullas nespēja organizēt kontroli pār tām, kā arī straujās reliģiozitātes pieauguma dēļ.⁶⁰

Žurnālists Mihails Pozdņajevs rakstīja: "Pirms *“perestroikas”* uz Meku varēja doties tikai no pusotra līdz diviem desmitiem uzticamāko un ne vienmēr visticīgāko PSRS pilsoņu"⁶¹ Pētnieks A.S. Kuļikovs apgalvo: "PSRS laikos to varēja atļauties tikai daži desmiti cilvēku no visas Savienības".⁶² Arhīvu materiālu analīze ļauj Ahmađuļinam V.A. konstatēt, ka laika posmā no 1944. līdz 1965. gadam *hadžā* devušies 256 PSRS pilsoņi. Daži no viņiem, labi rekomendēti partijas un valsts aparāta ierēdņi, vairākkārt devās svētceļojumā. Dokumentu analīze arī liecina, ka galvenais iemesls, kāpēc braucieni uz *hadžu* tika pārtraukti, bija PSRS vadības nevēlēšanās dot kaut mazāko iespēju stiprināt islāmu PSRS pilsoņu prātos, kā arī zināmā mērā Saūda Arābijas varasiestāžu nevēlēšanās redzēt PSRS pilsoņus, kurus viņi gandrīz bez izņēmuma uzskatīja par bezdievniekiem un ateistiem.⁶³

PSRS bija ļoti maz mošeju, kas būtu atvērtas dievkalpojumiem, tāpēc ticīgie ir pieraduši pildīt piektdienas lūgšanas kopā ar ģimeni vai sūfiju brālību pretlikumīgi izveidotos lūgšanu namos. Funkcionējošās mošejās šī lūgšana piesaista tikai ierobežotu skaitu ticīgo, galvenokārt vecāka gadagājuma cilvēkus. No otras puses, lielākie musulmaņu svētki, kurus vienmēr svin lielākā daļa iedzīvotāju, sava nacionālās apziņas dēļ, apvieno gan ticīgos, gan neticīgos. Šī svētki ir gavēņa beigas Ramadāna mēneša beigās (Dzīru svētki jeb mazais bairams), Upurēšanas svētki, Mavlids, kad svin pravieša Muhammada dzimšanu, un šīitu Ašūras svētki, kas piemin mocekli-imāmu Huseinu. Aģitācijas propaganda, acīmredzot, bijusi bezspēcīga pret viņiem.

Kā reliģisku praksi apgraizīšanu veic gandrīz visi musulmaņi, kā arī ateisti un augsta ranga komunistiskās hierarhijas pārstāvji. Tikmēr antireliģiskā propaganda nikni uzbrūk šim "barbariskajam un antihigiēniskam" rituālam. Pieķeršanās šai praksei ir izskaidrojama ar to,

⁶⁰ Ахмадуллин В. А. *Деятельность советского государства и духовных управлений мусульман по организации паломничества (1944—1965 гг.): анализ исторического опыта и значение для современности*. Москва: Исламская книга, 2016. с. 85.

⁶¹ Поздняев М. *Пятый столп ислама*. // "Новые известия". - 2004. Pieejams: <https://newizv.ru/news/society/27-01-2004/4167-pjatyj-stolp-islama> [Sk.01.03.2022 9:45]

⁶² Куликов А. С. *Вызов безопасности России, Исламизм как фактор эскалации межнациональных конфликтов*. // «Военно-промышленный курьер». - 2013. - 16. - 4.

⁶³ Ахмадуллин В. А. *Деятельность советского государства и духовных управлений мусульман по организации паломничества (1944—1965 гг.): анализ исторического опыта и значение для современности*. Москва: Исламская книга, 2016. с. 109. - 110.

ka tā ļauj musulmaņiem atšķirties no "krievu lielā brāļa". Tā ir kļuvusi par īstu nacionālu paražu.⁶⁴

Pieķeršanās musulmaņu tradīcijām lielam vairumam musulmaņu – ticīgo vai neticīgo – rada piederības sajūtu vienai garīgai kopienai (*umma*), no kuras nav izslēgti ne neticīgie, ne ateisti, bet tikai tie, kas nevēlas tajā piedalīties, piemērām, reti rusificētie musulmaņi, kas dzīvo ārpus savām nacionālajām teritorijām. Abās tradicionālajās nozīmēs nācijas un reliģijas simboli ir nesaraujami saistīti, un to piekritēji joprojām saglabā sajūtu, ka viņi dzīvo Dar al-Islam (*arāb.* دار الإسلام "islāma teritorijā"), kurā ietilpst Vidusāzija, Kaukāzs un citi tradicionālie musulmaņu teritorijas. Daļēji, lai vājinātu šo panislāma pašapziņu, padomju valdība kopš 1928. gada mēģināja "nožņaupt" musulmaņu reliģiju. Šie ilgie centieni nebija veiksmīgi. Islāms labāk un dziļāk par jebkuru citu reliģiju iesakņojas visās dzīves jomās un ne tikai analfabētu zemnieku vidū, kā apgalvoja aģitācijas propaganda.⁶⁵ Pat tad, kad valdība veiksmīgi cīnījās pret reliģiskajiem uzskatiem, tai nekad neizdevās vājināt reliģisku un kultūras pašapziņu.

Islāma un kristīgās baznīcas stāvokļa salīdzinājums 60 gadus pēc padomju varas nodibināšanas nav par labu pēdējai. Neviens no krieviem, zaudējis savu senču ticību, nesauks sevi par pareizticīgo, turpretī jebkurš turkestānis vai kaukāzietis sauks sevi par musulmanieti, pat ja viņš ir komunist, kas nozīmē, ka viņš ir materiālists un ateists. Protams, šis apgalvojums neuzliek par pienākumu stingri ievērot reliģiskos rituālus, taču nedrīkst aizmirst, ka islāms ir reliģija bez garīdzniecības un islāmā "baznīca" kā tāda neeksistē. Ticība bez aktīvas līdzdalības reliģiskajā dzīvē ir visur esoša parādība islāmā. Ikviens, kurš zina pietiekami labi arābu valodu, lai pareizi lasītu Korānu, var veikt nepieciešamos rituālus. Mošeja nav baznīca, tajā netiek izpildīts sakraments, un kolektīvu lūgšanu, Dievam tīkamāku nekā individuālu, var izpildīt jebkur. Pārāk acīmredzamā musulmaņu līderu (četrus muftiju) pakļaušanās Maskavas valdībai mudina ticīgos nepamest ticību, bet vienkārši pievienoties sūfiju brālībām, kas ir mazāk iecietīgas pret varas iestādēm nekā islāma oficiālā vadība.

2.3. Islāma atmoda pēc PSRS sabrukuma

Tāpat kā citās padomju sabiedrības jomās, arī *glasnostj* (*krievu* гласность 'atklātība') un *perestroika* (*krievu* перестройка 'pārbūve') ienesa lielāku brīvību ideju jomā. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā Ziemeļkaukāzs piedzīvoja reliģisko (kā arī nacionālo) renesansi.

⁶⁴ Бенигсен А. *Мусульмане в СССР*. Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 48.

⁶⁵ Ibid., с. 49.

Padomju laika savdabīgo “religīso deficītu” drīz vien nomainīja tā gluži pretējs: šajā periodā notika agrāk nepieredzēta islāma atgriešanās no daļēji nelegālās ģimenes aprindu un religīso sabiedrību sfēras sabiedriskās dzīves priekšgalā.

Padomju musulmaņu kopiena nebija vienota, jo bija sašķelta divos lielos teritoriālajos apriņķos – Volgas reģiona (Pievolga) un Ziemeļkaukāza. Pievolgas reģiona islāms, ko pārstāv tatāri un baškīri, 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē pārdzīvojot salīdzinoši nemierīgas politiskās aktivitātes periodu, kopumā noraidīja radikālās islāmistu idejas.⁶⁶ Šim islāma apvidvariantam bija izveidojusies imunitāte pret islāmismu. Šeit islāms tika atdzīvināts, pirmkārt, kā kultūra un morāle, kā tradicionālu ģimenes un kopienas attiecību sistēma, kas balstīta uz vecājo autoritāti, augstu morāli, aizsargājot sabiedrību no alkoholisma, narkotiku atkarības un no mūsdienu negācijām.

Citādi ir Ziemeļkaukāzā, kur islāmismam ir daudz atbalstītāju. Tur ir izveidojusies ļoti sarežģīta sociāl-ekonomiskā situācija. Pēc dažādiem avotiem, bezdarbnieku skaits Ziemeļkaukāzā svārstījās no 30 līdz 70%, politiskā situācija bija pastāvīgi nestabila un turklāt to saasināja Čečenijas konflikts.⁶⁷ Musulmaņu zemā dzīves kvalitāte Ziemeļkaukāzā, pat salīdzinot ar pārējiem Krievijas reģioniem, totāla korupcija, izteikta sabiedrisko grupu noslāņošanās, neuzticēšanās vietējam un centrālajām varas iestādēm, mudināja vietējos iedzīvotājus vara iestāžu vietā pievērsties islāmam kā vienīgajai autoritātei un pakļauties šariata likumiem, kuri ir vienīgā morāli pareizā valsts un sabiedrības pārvaldes. Pastāv arī viedoklis, ka, apelējot pie islāma un draudot vietējam varas iestādēm ar radikālo islāmu, no tām var panākt taisnīgumu un lielāku efektivitāti.

Islāmisti savu darbību sāka attīstīt pirms Čečenijas konflikta, par galveno ienaidnieku uzskatot vietējo administrāciju, tostarp policiju, kas viņus vajāja, kā arī tradicionālās religiskās struktūras. Islāmistu (vahābistu) *džamaati* jeb islāmu studējošo kopienas parādījās gandrīz visās Ziemeļkaukāza republikās. Daži no tiem, mērenie, galvenokārt pievērsās religiskajai izglītībai, islāma tradīciju atdzimšanai un izvairījās no konfliktiem ar varas iestādēm. Citu kopienu locekļi bija noskaņoti kareivīgāki un bijuši gatavi bruņotai cīņai, solidarizējās ar čečenu separātistiem un atbalstīja aicinājumu izveidot islāma kalifātu.

Daudz ir runāts par vispārējiem konfliktu cēloņiem Ziemeļkaukāzā. Tās ir sarežģītā ekonomiskā situācija, īpašuma nevienlīdzības pieaugums, bezdarbs, konkurence starp interešu grupām un etniskajiem klaniem, plaisa starp valdošo eliti un sabiedrību, “ekskluzīvā” pat pēc

⁶⁶ Малащенко А. *Исламская альтернатива и исламистский проект*. Москва: Весь мир, 2006. с. 103.

⁶⁷ Ibid.

Krievijas standartiem korupcija, reliģiskais ekstrēmisms, robežproblēmas starp atsevišķām republikām un pašu republiku ietvaros. Visi šie iemesli ir savstarpēji saistīti, un nav iespējams viennozīmīgi izveidot to hierarhiju.⁶⁸

⁶⁸ Малащенко А. *Кавказ, который мы теряем*. // “Московский центр Карнеги, БРИФИНГ” – 2009. - 11 (3). – с. 2.

3. ISLĀMA RADIKALIZĀCIJA ZIEMEĻKAUKĀZĀ

3.1. Jaunas ideoloģijas iedibināšana Ziemeļkaukāzā

Starp mūsdienu islāma radikalizācijas iekšējiem faktoriem armijas ģenerālis, Krievijas Iekšlietu ministrijas ministrs (1995–1998) A. Kuļikovs min:⁶⁹

- strauju sociālo grupu diferenciāciju pēc valsts īpašuma negodīgas privatizācijas, ražošanas sektora sabrukuma, bezdarba un iedzīvotāju nabadzības;
- bezdarbu un nākotnes perspektīvu trūkumu jauniešiem kā sociāli aktīvākajai iedzīvotāju grupai Ziemeļkaukāza republikās;
- vienojošu nacionālo ideju neesamību, savstarpējo teritoriālo pretenziju saasināšanās musulmaņu kopienā, uz kuras pamata radās radikālas noskaņas un ekstrēmisms, korupciju un varas slēgšanos no sabiedrības.

Sākot ar 90. gadu sākumu, vardarbība Ziemeļkaukāzā dramatiski pieauga. Padomju Savienības sabrukumu vietējā etniskā elite uztvēra kā iespēju nostiprināt politisko varu un ekonomiskos resursus. Politisko vakuumu ātri aizpildīja kriminalizēti ārpus sistēmas tīkli, kas apkalpoja vai kontrolēja plaukstošo ēnu ekonomiku. Šie tīkli nepieņēma nekādus juridiskus noteikumus vai tradicionālās uzvedības kodeksus.⁷⁰

Papildus tam, ka islāma izglītība vēsturiski bija spēcīga Dagestānā un Čečenijā, islāma pievilcība bija spēcīga arī pastāvīgo Krievijas iebrukuma draudu dēļ. Šie procesi bija daudz izteiktāki Ziemeļaustrumu Kaukāzā, proti Čečenijā, Dagestānā un Ingušijā, nekā lielā mērā rusificētajās Ziemeļrietumu Kaukāza etniskajās autonomijās. Tika izveidotas daudzas islāma kopienas, jeb *džamaati* un labdarības organizācijas, rekonstruētas vecās mošejas, celtas jaunas. Dagestānā vien, reģionā ar vien 2,5 miljoniem iedzīvotāju, mošeju skaits pieauga no 27 (1987. g.) līdz 1429 (1999. g.); turklāt tika izveidotas aptuveni 1700 jauni *džamaati*, 178 madrasas, jeb skolas un 15 islāma koledžas.⁷¹ 90. gadu sākumā reģionā sāka iesakņoties radikālas un ekstrēmistiskas islāma ideoloģijas. Vietējie jaunieši ceļoja uz Tuvo Austrumu valstīm, lai iegūtu islāma izglītību, un pēc dažiem gadiem atgriezās dzimtenē jau būdami pāraudzināti “tīrā islāma” jeb tā saucamā vahābisma jeb salafisma garā.

⁶⁹ Куликов А., Ильин Е., Суворов В., Барынкин В. *Вызов безопасности России. Исламизм как фактор эскалации межнациональных конфликтов.* // “Военно-промышленный курьер.” - 2013. Pieejams: <https://vpk-news.ru/articles/16407?page=1> [Sk. 26.04.22]

⁷⁰ Ivanov A. *Strategic Conflict Assessment (SCA) North Caucasus.* UK: INCAS Consulting, 2009. p. 16.

⁷¹ Souleimanov E., Horák S. *Islam, Islamism, and Terrorism in the Northern Caucasus and Central Asia: A Critical Assessment.* Baden-Baden, 2007. p. 274.

3.1.1. Vahābisms

Vahābisms savu kulmināciju sasniedza 90. gadu otrajā pusē, kad tika nodibinātas organizatoriskas vienības, politiskās partijas, nodibināti kontakti ar islāma radikāļu organizācijām Tuvajos Austrumos, plaši darbojoties propagandai, tika uzsākta tā sauktā jauniešu grupu vervēšana, kuru vadīja bruņotie grupējumi un tie izraisīja bruņotus konfliktus ar valdības amatpersonām Ziemeļkaukāzā, galvenokārt Dagestānā un Čečenijā. Ir zināms, ka šajās bandās bija iesaistīti jaunieši no ekonomiski un sociāli nelabvēlīgiem apgabaliem, cilvēki no nabadzīgām ģimenēm, kuriem dzīvē nebija perspektīvu. Sabiedrības slānis, no kura izcēlās šie cilvēki, radās sociāli ekonomisko problēmu rezultātā, un šo cilvēku skaita pieaugums sekmēja starptautiskā terorisma un reliģiskā radikālisma pieaugumu, tādēļ jaunieši, kuri cēlās no nestabiliem sabiedrības slāņiem, bieži kļuva par vervēšanas upuriem. Ir daudzas militārās nometnes, kurās bez jauno karotāju militārās apmācības viņi apgūst arī Korānu; tas lielā mērā ietekmē viņu ideoloģiju. Tad šie jaunie vīrieši tika mudināti iziet viena mēneša militārās mācības. Tie, kas piekrita iziet šo apmācību, automātiski kļuva par vahabītu grupu dalībniekiem. Minēšanas vērts ir tas fakts, ka jauniešiem tika piedāvāta noteikta materiāla kompensācija.⁷² Jaunieši bija tik spēcīgā ideoloģijas ietekmē, ka viņi nekavējoties pakļāvās jebkādam savu ideoloģisko līderu pavēlēm.

Kas attiecas uz Dagestānu, vahabītu kustība tur sākās 80. gados. Bet 1982.–1984. gadā Dagestānas Padomju Republikas varas iestādes to apspieda ar Valsts drošības komitejas un Iekšlietu ministrijas atbalstu. Tās dibinātāji bija brāļi B.Magomedovs un A.Magomedovi. Viņi nodibināja kustību kā daļēji legālu skolu Hasavjurtas rajonā Dagestānā, kur brāļi sākumā mācīja islāma teoloģiju. Vēlāk B. Magomedovs nodibināja sakarus ar citām reliģiskajām personībām Krievijā un Tuvajos Austrumos. B. Magomedovam bija ciešas saites arī ar čečenu komandieriem. Kopš pirmā kara sākuma Čečenijā 1994.–1996. gadā viņš arvien biežāk sāka atbalstīt džihādīstu svēto karu. Ar skrejlapu palīdzību viņš savās politiskajās aģitācijās aizstāvēja džihādu un apelēja to.⁷³ Deviņdesmito gadu sākumā Dagestānas reliģiskajiem līderiem bija ievērojama loma islāma partiju dibināšanā joprojām pastāvošajā Padomju Savienībā un Krievijā. Krievijas mērogā plaši zināma Islāma atdzimšanas partija, ko vadīja ārsts Ahmeds-Kadi Ahtajevs, avars no vēsturiskā imama Šamila dzimtā reģiona, kas pārstāvēja mērenu islāmistu strāvojumu. Krievijas musulmaņu savienību vadīja dagestānis Nadirs Hačilajevs.

⁷² Alaverdov E. *The politicisation of islamic society in post soviet Russia.* // "Journal of Education Culture and Society". – 2020. - No.1. – p. 305.

⁷³ Ibid, p. 306.

Laika periods no 80.gadu sākuma līdz 90.gadu vidum iezīmēja Kaukāza islāma “džihādisma” procesa sākumu, kura izcelsme bija Ziemeļkaukāza austrumos (pirmkārt Čečenijā), bet īpaši spēcīgi tas ietekmēja Dagestānu. Deviņdesmito gadu beigās vahābīti ieņēma savu vietu Dagestānā, dibinot savus *džamaatus*, pārņemot kontroli pār vietējām mošejām un uzbrūkot “pagāniskām” ceremonijām un sūfiju kapenēm un svētvietām.⁷⁴ Politisko islāmu arvien vairāk ietekmēja Čečenija un ārvalstu organizācijas, kas atbalsta Dagestānā notiekošo bruņoto sacelšanos. Vahābīti gribēja panākt jaunu “nešķīsto” musulmaņu islamizāciju, precīzāk, Ziemeļkaukāza musulmaņu vahābizāciju. Visas šariata tiesas, kas tika izveidotas likvidēto laicīgo tiesu vietā, galvenokārt sastāvēja no vahābītiem un turējās pie vahābītu idejām. Vahābīti plaši uzsāka ne tikai reliģiskas, bet arī politiskas aktivitātes, iesaistīja savā struktūrā bezdarbnieku jauniešus, aicināja musulmaņus uz džihādu pret Dagestānā dislocēto Krievijas karaspēku un izraidīt krievus no Kaukāza.⁷⁵

Čečenijā situāciju pasliktināja galējais nacionālisms un bruņotais separātisms, divi kari un visbeidzot terorisma izplatība. Deviņdesmito gadu beigās radikālie salafistu/vahābītu jaunpienācēji reģionā un viņu vietējie atbalstītāji acīmredzot plānoja izveidot neatkarīgu islāma valsti, kas aptvertu Čečeniju, Dagestānu un, iespējams, Karačaju-Čerkesiju un Kabardas Balkāriju. Maskavas apņēmīga un nesaudzīga reakcija, tostarp gan politiska, gan militāra darbība, atjaunoja federālo varu reģionā, cīnoties pret visbīstamākajiem organizētās noziedzības un terorisma veidiem.⁷⁶ Tam sekoja radikāls federālo subsīdiju palielinājums Čečenijai un citām Ziemeļkaukāza republikām. Miera veidošanas un pēckonflikta atjaunošanas un stabilizācijas politiku atbalstīja augstās naftas cenas un lojālu vietējo līderu parādīšanās (vai iecelšana), kas bija gatavi gūt labumu no jaunās federālās politikas. Taču maz uzmanības tika veltīts cilvēktiesību un tiesiskuma aizsardzībai. Graujošās nesaskaņas un sacelšanās atstāja rētas kaukāziešu kolektīvajā atmiņā un radīja daudzus ekstrēmistu savervētus pagrīdas bruņotās pretošanās tīklus.

Čečenijas konflikts, kas sākotnēji bija separātistu cīņa, kļuva par diviem brutāliem kariem, kas nacionālo kustību pārveidoja par spēcīgu džihādistu sacelšanos. Kaujinieki, kas pirmajā karā cīnījās zem nacionālās atbrīvošanās karoga, lai izveidotu sekulāru nacionālu valsti, pakāpeniski tika islamizēti. 1996. gadā parādījās pirmās šariata tiesas, un 1999. gadā de

⁷⁴ Halbach U., Isaeva M. *Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic*. Berlin: SWP Research Paper, 2015. p. 17.

⁷⁵ Елоева М. С. *Радикальный ислам и проблема этнополитической стабильности на Северном Кавказе (1991-2005гг.)*. // “Вестник Владикавказского научного центра.” – 2006. - 6 (36). - 27.

⁷⁶ Ivanov A. *Strategic Conflict Assessment (SCA) North Caucasus*. UK: INCAS Consulting, 2009. p. 16.

facto neatkarīgā Čečenija paziņoja par pilnīgas šariata varas ieviešanu.⁷⁷ Islāmistu apmācības nometnē netālu no Serženjurtas ciema (1996-1999.gg.) tūkstošiem jauniešu no reģiona iepazīstināja ar islāmistu un džihādistu ideoloģijām un karadarbības pamatiem.⁷⁸ Daudzi atgriezās Dagestānā, Ingušijā un citās Ziemeļkaukāza republikās, lai izveidotu vietējo salafītu *džamaatu* kodolu, no kurām dažas vēlāk atbalstīja vardarbību.

Ingušija 1995. gadā bija viena no pirmajām republikām Ziemeļkaukāzā, kas nodibināja reliģisko islāma augstākās izglītības iestādi. Tās rektors un ievērojamais fundamentālistu līderis Isa Cečojevs bez maksas mācīja tās studentiem islāmu un arābu valodu. 1998. gadā toreizējais Ingušijas muftijs to nosauca par “bandītisma augsni”, un republikas Federālais drošības dienests (FSB) to slēdza. Cečojevs tika apsūdzēts jauniešu radikalizēšanā.⁷⁹

Pēc otrā Čečenijas kara sākuma Ingušija telšu nometnēs un pagaidu vai privātās dzīvesvietās izmitināja aptuveni 300 000 pārvietoto čečenu. Prezidents Ruslans Auševs kopumā neļāva iesakņoties gan radikālajiem islāmistiem, gan federālajām pretterorisma operācijām ienākt viņa republikā, taču, kad 2001. gadā viņš atkāpās no amata un viņa vietā stājās Krievijas prezidenta Vladimira Putina protežē, FSB ģenerālis Murats Zjazikovs, sākās pretterorisma operācijas telšu nometnēs un tās izplatījās pa ingušu apdzīvotām vietām.⁸⁰ Drošības situācija sāka uzlaboties pēc prezidenta Jevkurova stāšanās amatā 2008.gada oktobrī un līdz 2010.gadam bija ievērojami stabilizējusies.⁸¹ Salafisma ietekme nav tik dziļi jūtama, iespējams, vietējo etnisko tradīciju un sūfisma pārsvara dēļ. Ingušijā joprojām plaši tiek svinēti nemusulmaņu svētki, īpaši Jaunais gads, ko salafīti uzskata par ne islāmiskiem svētkiem.

3.2. Politiskie līderi un reliģijas faktors

Reliģija vienmēr ir bijusi viens no sabiedrību vienojošajiem faktoriem. Cilvēks var pret to izturēties dažādi, taču nevar noniecināt reliģijas nopelnus noteiktu priekšstatu, uzskatu, un noskaņojumu veidošanā cilvēkos. Reliģijā cilvēks var atrast sev atbildes, zināšanas, atbalstu. Līdzīgi politiskie un militārie vadītāji atrod atbalstu reliģijā, taču nedaudz savādāk. Atsaucoties uz reliģiju, līderi gūst tautas atbalstu, jo karo cēlu mērķu, piemēram,

⁷⁷ International Crisis Group, *The North Caucasus: Challenges of Integration (II), Islam, the insurgency and counter-insurgency*. Europe Report N°221, 2012. p. 1.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid., p. 5.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

džihāda vārdā. Cits jautājums ir par to, vai karš pēc savas definīcijas var būt svēts. Līderis, kurš ar reliģijas palīdzību spējis gūt atbalstu tautiešu vidū, vēlāk savu autoritāti izmantoja citu, brīžiem fanātisku vai pat ekstrēmisku ideju izplatību savu atbalstītāju vidū.

Preses konferencē 1996. gada 21. februārī Jeļcins apsūdzēja Dudajevu ambīcijās iekarot visu Kaukāzu, lai izveidotu "islāma valsti", iekļaujot tajā arī Aizkaukāza reģionus, citiem vārdiem sakot, kristīgās valstis Gruziju un Armēniju. Tajā pašā laikā viņa aizsardzības ministrs apsūdzēja "Krievijas stratēģiskos ienaidniekus", "jo viņi vēlas sadalīt Krieviju, ieņemt daļu no tās teritorijas un nogriezt piekļuvi Kaspijas un Melnajai jūrai".⁸²

Laikā, kad 1994. gadā saasinājās nesaskaņas starp Maskavu un Grozņiju, galvenokārt abu pušu garīdznieki iebilda pret kara celšanu un uzskatīja, ka reliģijai ir galvenā loma šajā politiskajā konfliktā. Tomēr sadursmes laikā un īpaši kara laikā no 1994. gada beigām reliģija kļuva par nozīmīgāko konflikta sastāvdaļu. Republikai federācijā, kur islāms ir visizplatītākais, proti, Dagestānai, bija viena galvenā rūpe: palikt ārpus Maskavas un Grozņijas konflikta. Dudajevs patiešām saņēma palīdzību no islāma atbalstītājiem ārvalstīs. Taču kopējā "islāma solidaritāte" ar separātisko republiku bija visvairāk izteikta Krievijas nacionālajās musulmaņu republikās un Aizkaukāza republikās, piemēram, Azerbaidžānā. Neviena islāma pasaules valdība neuzdrošinājās destabilizēt Krieviju, oficiāli atzīstot Čečenijas atdalīšanos, un, ievērojot savu "teritoriālo integritāti", lielākā daļa šo valstu diez vai varēja atļauties leģitimizēt atdalīšanos.⁸³ Dudajevs mēģināja balstīt savu politiku uz islāma noskaņojumu un sajaukt reliģiju ar nacionālismu, piemēram, 1993. gada mēģināja jaunajā konstitūcijā ieviest islāma tiesību normas.⁸⁴ Taču parlaments ne tikai uzsvēra, ka Čečenijas republikas 1992. gada konstitūcija ir sekulāra, bet arī Čečenijas oficiālie islāma līderi ieņēma mērenu pozīciju.

Dudajeva pusē un radikālo nacionālo kustību atbalstīja tādas islāma partijas kā "Brāļi musulmaņi" (pirmā filiāle bijušās Padomju Savienības teritorijā, dibināta Grozņijā 1992. gada vasarā), "Čečenijas Republikas islāma kultūras centrs" un partija "Islāma ceļš". Šī pēdējā partija bija viena no 1991. gada "čečenu revolūcijas" galvenajiem aktoriem. To 1990. gadā nodibināja Beslans Gantemirovs,⁸⁵ Dudajeva cīņu biedrs un vēlāk pretinieks. Dudajeva režīms mēģināja izmantot islāmu kā nacionālās pašnoteikšanās elementu, lai nostiprinātu valsts neatkarību un nostiprinātu savas varas pozīcijas. Un Dudajevs gāja krietni tālāk par to, propagandējot kopīgu Kaukāza musulmaņu pretimpērisko fronti pret Maskavu, sadarbojoties ar "Kaukāza tautu konfederāciju" un visbeidzot arī apelējot pāri reliģiskajām robežām

⁸² Halbach U. *Islam in the North Caucasus*, Éditions de l'EHESS, 2001. p. 98.

⁸³ Ibid, p. 99.

⁸⁴ Ibid, p. 100.

⁸⁵ Ibid.

Kaukāza pie kristīgajām tautām. Dudajeva politikas pamatā bija ne tikai islāma, bet arī kopējā antiimperiālisma apziņa. Krievijas militārā intervence 1994. gada decembrī un tās pāraugšana pretterorisma karā pret Čečenijas civiliedzīvotājiem atsauca sāpīgas atmiņas, sākot no cara virsnieku sodīšanas līdz gandrīz 500 000 čečenu un ingušu deportācijai 1944. gadā. Šajā kontekstā islāms kļuva par nozīmīgāko pretošanās virzītājspēku.

3.3. Kaukāza Emirāts

2007. gada oktobrī nemiernieku līderis Doku Umarovs likvidēja Čečenijas Republiku Ičeriju, pašpasludināto valsti, kas bija izcīnījusi divus karus ar Krieviju. Tās vietā viņš izveidoja Kaukāza emirātu (Imarat Kavkaz jeb IK), kuram politika bija izteikti vērsta uz džihādu un cīņu par neatkarību no Krievijas, kas apvienoja nemierniekus visā Ziemeļkaukāzā. Šis bija pagrieziena punkts konflikta evolūcijā reģionā, kas mainīja oficiālo bruņotās pretošanās pamatojumu un oficiāli padarīja islāmistus par spēcīgāku pretošanās spēku čečenu nacionālajiem separatistiem.⁸⁶

Mūsdienu Ziemeļkaukāza sacelšanās pirmsākumi meklējami divos Čečenijas karos (1994-1996 un 1999-2002). Pēc Padomju Savienības sabrukuma konflikts starp atjaunoto Krieviju un neatkarību alkstošo Čečenijas Republiku Ičeriju izraisīja karu. Čečenijas Republika Ičerija uzvarēja, taču tā bija lielākoties Pirra uzvara, liekot tai saskarties ar virkni sociālo, ekonomisko un politisko problēmu, tostarp paramilitāru grupu izplatību. Plaši izplatītās nestabilitātes un noziedzības apstākļos Čečenijā, no vienas puses, un atjaunotās Krievijas Vladimira Putina vadībā, no otras puses, Krievija atsāka karu. Laika gaitā Krievija padzina čečenu nemierniekus no pilsētām un republikā ielika savu vadību. Tikmēr konflikts arvien vairāk izplatījās ārpus Čečenijas robežām uz tās kaimiņrepublikām gan apzinātas nemiernieku stratēģijas, gan vietējo dalībnieku izvēles rezultātā.⁸⁷

Kaukāza emirāta pasludināšana bija pēdējais solis ceļā uz čečenu separatistu kustības pārtapšanu par reģiona mēroga radikālu islāmistu projektu, kas bija daļa no “globālā džihāda”. Tas apvienoja dažādas kaujinieku grupas, un čečenu lauka komandieris Doku Umarovs kļuva par apvienoto grupējumu vadītāju (amiru), kurš cīnījās pret Krieviju kopš 1995. gada. Separatistu bruņotās struktūras un to vienības (pa reģioniem un nozarēm) saglabājās, taču tās

⁸⁶ Youngman M. *Ideology along the Contours of Power: The Case of the Caucasus Emirate*. // “Perspectives on terrorism.” – 2020. - Vol. 14, 2. – p. 11.

⁸⁷ Ibid, p. 13.

vienoja kopīgi mērķi, pavēlniecība un taktika, vienlaikus gūstot labumu no daļēji centralizēta finansējuma un informācijas izplatīšanas. Umarovs pats iecēla visus vilajatu (reģionālo struktūru) vadītājus, kuri zvērēja viņam uzticību.⁸⁸ Tajā pašā laikā atsevišķas grupas paliek neatkarīgas savās operatīvajās darbībās un nesaņem tiešus rīkojumus no Umarova veikt katru operāciju. Lielākas operācijas tiek saskaņotas ar centru, un Kaukāza Emirāts var uzņemties atbildību par to īstenošanu.

Kaukāza Emirāta vadībai izdodas saglabāt vienotību, lai gan 2010.-2011. notika šķelšanās (*fitna* (*arāb.* *فتنة* 'nemieri', 'sacelšanās', 'haoss')), kad četri čečenu komandieri paziņoja, ka viņu mērķis ir neatkarīga čečenu islāma valsts, nevis starpreģionāla struktūra. Šis notikums neizraisa vardarbības samazināšanos, un joprojām nav skaidrs, vai tas ilgtermiņā ietekmēja attiecības starp čečenu un citiem vilajātiem, kā arī Umarova leģitimitāti organizācijā. 2011. gada 24. jūlijā pēc Kaukāza Emirāta šūras (padomes) vairāki dumpīgi komandieri atkal zvērēja uzticību Umarovam, un *fitna* tika uzskatīta par pabeigtu.⁸⁹

Kaukāza Emirātu par teroristu organizāciju atzinušas ne tikai Krievijas varas iestādes, bet arī Apvienoto Nāciju Organizācija un ASV. Doku Umarovs 2011. gada 10. martā saskaņā ar rezolūcijas 1904 (2009) 2. punktu tika iekļauts sarakstā kā saistīts ar Al-Kaedu, Osamu bin Ladenu vai Talibanu par "piedalīšanos darbību finansēšanā, plānošanā, veicināšanā, sagatavošanā vai veikšanā", atbalsta sniegšana, "vervēšanā", "ieroču un ar tiem saistīto materiālu piegāde, pārdošana vai nodošana" un "citādi atbalsta akti vai darbības"⁹⁰. Obamas administrācija izsludināja Kaukāza emirāta vadītāju Doku Umarovu par globālu teroristu 2010. gadā.⁹¹

Saistībā ar centieniem gūt peļņu no politiskajiem notikumiem Maskavā un pieaugošo tautas opozīciju pret Putinu, Kaukāza emirāta čečenu līderis Doku Umarovs 2012. gada februāra sākumā nāca klajā ar video aicinājumu Emirātu kaujiniekiem nevērsties pret Krievijas pilsoņiem, ņemot vērā, ka "to juridiskā vide ir mainījies". Savukārt Umarovs aicināja veikt triecienus pret Krievijas bruņotajiem spēkiem, Krievijas drošības dienestiem un

⁸⁸ International Crisis Group, *The North Caucasus: Challenges of Integration (II), Islam, the insurgency and counter-insurgency*. Europe Report N°221, 2012. p. 13.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ United Nations Security Council, "DOKU KHAMATOVICH UMAROV", March 10, 2011. Pieejams: https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/individual/doku-khamatovich-umarov [Sk. 27.04.2022]

⁹¹ House Hearing, 113 Congress, From the U.S. Government Publishing Office, "ASSESSING TERRORISM IN THE CAUCASUS AND THE THREAT TO THE HOMELAND", April 3, 2014. Pieejams:

<https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-113hrg88780/html/CHRG-113hrg88780.htm> [Sk. 27.04.2022]

U. S. Department of State, "Designation of Caucasus Emirates Leader Doku Umarov", June 23, 2010. Pieejams: <https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/other/des/143564.htm> [Sk. 27.04.2022]

vietējiem pašpārvaldes spēkiem Ziemeļkaukāza republikās.⁹² Šie paziņojumi pauda izmaiņas Kaukāza emirāta retorikā un uzvedībā, kas iepriekš uzņēmās atbildību par vairākām operācijām Krievijā pret civiliedzīvotājiem, no kurām, iespējams, bēdīgi slavenākās bija 2010. gada marta sprādzieni metro un janvāra 2011. gada Domodedovas lidostā, kā rezultātā gāja bojā vairāk nekā trīsdesmit cilvēki.⁹³

Liktenis Doku Umarovu panāca 2013. gada septembrī. 2014. gada janvārī anonīms Kaukāza emirāta pārstāvis, kas vēlāk tika identificēts kā Aliashabs Kebekovs (1972–2015.gg.), paziņoja par Umarova nāvi YouTube publicētā audioierakstā. Pēc diviem mēnešiem informācija apstiprinājās, kad tas pats Kebekovs Kavkaz centra (kavkazcenter.com, čečenu separātistu tīmekļa vietne⁹⁴, pozicionējoša sevi kā Neatkarīgo starptautisko islāma interneta aģentūru izplatītajā paziņojumā apstiprināja Umarova nāvi.⁹⁵ Paziņojumā arī tika informēts, ka Kebekovs patiešām bija Umarova pēctecis Kaukāza emirāta emīra amatā. Bet iepriekšējo baumu dēļ ne visi bija pārliecināti. Šī iemesla dēļ Krievijas drošības dienesta FSB vadītājs Aleksandrs Bortņikovs aprīļa sākumā apstiprināja Umarova nāvi.⁹⁶ Tomēr fotogrāfijas netika publicētas. Jūlijā Čečenijas prezidents Ramzans Kadirovs savā Instagram profilā publicēja mirušā Umarova fotogrāfiju kā pēdējo pierādījumu viņa nāvei. Nākamajā dienā beidzot tika publicēts Umarova bērnu video. Kebekovs tika nogalināts 2015. gada aprīlī. Viņa vietā stājās Magomeds Suleimanovs (1976-2015.gg.), kurš tika nogalināts dažus mēnešus vēlāk.⁹⁷

⁹² Tulk. Kristina Mamedova, oriģ. t. sk. pielikumā Nr.3

مراد بطل الشيشاني، نذر التصعيد في شمال القوقاز، ما بعد انتخاب بوتين، مركز الجزيرة للدراسات، 2012 م. 3 صفحة

⁹³ Tulk. Kristina Mamedova, oriģ. t. sk. pielikumā Nr.3

مراد بطل الشيشاني، نذر التصعيد في شمال القوقاز، ما بعد انتخاب بوتين، مركز الجزيرة للدراسات، 2012 م. 3 صفحة

⁹⁴"Время" // "Кавказ-Центр" назвал ответственного за взрыв в метро. - 2004. 35. Pieejams: <http://www.vremya.ru/print/92864.html>[Sk. 28.04.2022]

⁹⁵ Fredholm M. *Doku Umarov, Founder of the Caucasus Emirate: From Secularism to Jihadism*. Combating Terrorism Center at West Point, United States Military Academy, 2016. p. 24.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

SECINĀJUMI

Islāms Ziemeļkaukāza ir ļoti neviendabīgs, Ziemeļaustrumu Kaukāza islāms ir vairāk radikāls, salīdzinot ar lielā mērā rusificētajām Ziemeļrietumu Kaukāza etniskajām autonomijām, kur islāms pazīstams vairāk kā kultūras, morāles, tradicionālu ģimenes un kopienas attiecību sistēma, kā etniskās identitātes saglabāšanas forma. Cita situācija ir Ziemeļaustrumu Kaukāzā, proti Čečenijā, Dagestānā un Ingušijā, kur islāms pēc PSRS sabrukuma radikalizējās un politizējās, kur politiskajiem un reliģiskajiem līderiem bija spēcīga vēlme pēc neatkarības no Krievijas, vēlme izveidot autonomas valstis un pat neatkarīgu islāma valsti, jeb emirātu (Kaukāza emirāts).

Kā galveno secinājumu, pie kura esam nonākuši, varētu formulēt sekojoši. Islāms Krievijas valstiskajā teritorijā ir vēstures fenomēns, kas ir vēsturiski parādījies un valsts uzturētais oficiālais ateisms to nav spējis likvidēt. Ar ateistiskās valsts dezintegrāciju islāms no jauna paceļ galvu un turpina attīstīties kontekstā ar islāma attīstību pārējā pasaulē.

Līdzīgi tam, kā 20.-21.gs. pasaulē guva panākumus un popularitāti radikālais islāms, tas līdzīgā kārtā atrada auglīgu augsni Krievijā. Tur tas attīstījās ekonomiski depresīvos reģionos, uzrādot zināmu saikni ar sociāli-ekonomisko vidi. No otras puses – tāda kultūras vide, kā krieviskā etniskā majoritāte padara islāmu par tradicionālu etniskās minoritātes kultūras marķieri

Islāma radikalizācija bija vērojama Ziemeļaustrumu Kaukāzā, kur reliģijas radikalizācija, sajaukusies ar politizācijas vilni un īpaši saspringtu militāro atmosfēru pēc PSRS sabrukuma pārvērtās par kara darbību

Šī pētījuma gaitā noskaidrojās arī islāma renesanses mehānisms. Tas ienāk un izplatās reģionā, kā atgriešanās pie kultūras pamatiem, kā islāma skolas, kā arābu valodas mācīšanās. Šis process sākās jau padomju perioda pēdējā dekadē.

Sākotnēji, kā redzējām, padomju valdība bija toleranta pret musulmaņiem, īpaši Ziemeļkaukāza reģionā, kur musulmaņi pozicionējās kā vietējās kultūras aktīvisti; mošejas darbojās, cilvēki varēja praktizēt islāmu. Bet 20. gados un 30. gadu otrajā pusē varas iestādes sāka cīnīties pret reliģiju. Taču gados pēc II Pasaules kara padomju vara centās novērst konfliktus ar musulmaņiem, tomēr mošejas atvērt nebija atļauts. Vēlāk sākās izolācijas un genocīda politika; piemēram, tikai 30-40 īpaši atlasīti svētceļnieki drīkstēja doties uz Meku hadža svētceļojumā.

1939. gadā arābu un latīņu alfabētu aizstāja ar kirilicu. Tam vajadzēja izdzēst saikni ar pagātni un ar pārējo musulmaņu pasauli. Karā pret musulmaņiem ar Staļina lēmumu tika īstenota genocīda politika, kad no savām dzīves vietām tika deportēti Krimas tatāri un Meshetijas turki, čečeņi, karačaji un inguši, kā arī citi kompakti dzīvojošie PSRS musulmaņi.

90. gados notiek islāma renesanse. Tā liecināja par islāma nozīmes pieaugumu Ziemeļkaukāza sociālajā dzīvē un politikā. Islāma atmoda bija pārņēmusi visus bijušās Padomju Savienības musulmaņu reģionus, un, otrkārt, bija raksturīga, ar reģiona augsto konfliktu potenci. Islāms Ziemeļkaukāzā ir gan sociokulturāls faktors, gan līdzeklis, kuru dažādi politiskie spēki izmanto savām vajadzībām.

Piemēram, svētais karš jeb džihāds būtībā ir kļuvis par čečenu separātisma ideoloģiju, simbolu čečenu nacionālistu nemitīgajai cīņai pret Maskavu. Sākot ar 1991. gadu Čečenijā, kas *de facto* bija atdalījies no Krievijas, tika mēģināts izveidot islāma valsti. Vēl agrāk Dagestānā sākās masveida atmoda, kuras dalībniekus Krievijas masu medijos dēvēja par vahābītiem. Islāma radikāļi veido diezgan konsolidētu un organizētu spēku un turklāt saņem atbalstu no ārvalstīm, galvenokārt no vairākām starptautiskām musulmaņu organizācijām, kā arī no Tuvajos Austrumos dzīvojošām kaukāziešu diasporām.

Islāma ekstrēmisma uzplaukuma sociālekonomiskie iemesli ir nepārtrauktā ekonomiskā krīze Ziemeļkaukāzā, kas izraisa vietējo musulmaņu neapmierinātību. Nekonsekventajās un nekompetentajās reformās vīlušies, korupcijas nomocīti, redzot vietējo un federālo amatpersonu personiskās intereses, savas un Maskavas elites nespēju atrisināt problēmas liek daudziem musulmaņiem meklēt risinājumus islāma alternatīvā. Viņi uzskata, ka islāma tradīciju atjaunošana spēj nodrošināt sociālo taisnīgumu. Šīs cerības veda pie aicinājumiem atjaunot šariata likumus un Kaukāza emirāta izveidošanu.

Tālāko pētījumu uzdevums būtu dziļāka atsevišķo ekstrēmistu grupu izpēte Ziemeļkaukāzā. Izpētei būtu jāpakļauj to ideoloģiju, politisko uzskatu specifiku, ietekmi uz reģiona vai Krievijas Federācijas politiku kopumā. Tāpat iespējams dziļāk izpētīt islāma faktoru PSRS periodā, tās sabrukuma laikā, kā arī tūdaļ pēc tās sabrukuma.

LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti un dokumenti:

- 1) House Hearing, 113 Congress, From the U.S. Government Publishing Office, "ASSESSING TERRORISM IN THE CAUCASUS AND THE THREAT TO THE HOMELAND", April 3, 2014. Pieejams: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-113hhr88780/html/CHRG-113hhr88780.htm> [Sk. 27.04.2022]
- 2) United Nations Security Council, "DOKU KHAMATOVICH UMAROV", March 10, 2011. Pieejams: https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/individual/doku-khamatovich-umarov [Sk. 27.04.2022]
- 3) U. S. Department of State, "Designation of Caucasus Emirates Leader Doku Umarov", June 23, 2010. Pieejams: <https://2009-2017.state.gov/j/ct/rls/other/des/143564.htm> [Sk. 27.04.2022]
- 4) Коран, Перевод Прохорова В., РИПОЛ КЛАССИК, Москва: 2007
- 5) Обичкин Г.Д. и др. (ред. комис.) Декреты Советской власти. Том 1. Москва: Госполитздат, 1957. с. 113.—115.
- 6) Постановление ГКО № 5859сс. «О крымских татарах» - 11.05.1944. Pieejams: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%93%D0%9A%D0%9E_%E2%84%96_5859%D1%81%D1%81_%D0%BE%D1%82_11.05.44 [Sk. 21.02.2022]
- 7) Постановление ГОКО № 6279сс. "О переселении из пограничной полосы Грузинской ССР турок-мехетинцев, курдов и хемшинов" - 31.07.1944. Pieejams: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022389> [Sk. 21.02.2022]
- 8) Документы внешней политики СССР. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. Т. 1. с. 772.
- 9) Сталин И. В., *Сочинения. Том 4.* Москва, 1947. 177стр. Pieejams: http://history.org.ua/LiberUA/StSobrSoch_1947/StSobrSoch_1947.pdf [Sk. 19.01.2022]

Zinātniskā literatūra:

- 1) Akeel Ibrahim al-Ken. *The Hajj: Past, Present, and Future "The Communication Aspect"*. The University of Leeds Institute of Communications Studies, 1995. 341 p.
- 2) Akhmadov Y. *Islam in the North Caucasus: A People Divided*, Faculty Publications and Presentations, 2009. p. 33.
- 3) Alaverdov E. *The politicisation of islamic society in post soviet Russia.* // "Journal of Education Culture and Society". – 2020. - No.1. - 303-311.
- 4) Fredholm M. *Doku Umarov, Founder of the Caucasus Emirate: From Secularism to Jihadism.* Combating Terrorism Center at West Point, United States Military Academy, 2016. p. 34.
- 5) Halbach U. *Islam in the North Caucasus.* Éditions de l'EHESS, 2001. p. 93-110.
- 6) Halbach U., Isaeva M. *Dagestan: Russia's Most Troublesome Republic.* Berlin: SWP Research Paper, 2015. p. 26.
- 7) International Crisis Group, *The North Caucasus: Challenges of Integration (II), Islam, the insurgency and counter-insuregency.* Europe Report N°221, 2012. p. 37.
- 8) Ivanov A. *Strategic Conflict Assessment (SCA) North Caucasus.* UK: INCAS Consulting, 2009. p. 77.
- 9) Kleinhofa I., Taivāns L., *No arābu valodas aizgūto terminu latviskošana un lietojums,* Latvijas Universitātes raksti, 2016, 112.-126.lpp
- 10) Scott E. *The Five Pillars of Islam in the Hadith.* // "Studia Antiqua." – 2002. – Vol. 2, 1. - 70-82.
- 11) Souleimanov E., Horák S. *Islam, Islamism, and Terrorism in the Northern Caucasus and Central Asia: A Critical Assessment.* Baden-Baden, 2007. p. 271.-287.
- 12) Youngman M. *Ideology along the Contours of Power: The Case of the Caucasus Emirate.* // "Perspectives on terrorism." – 2020. - Vol. 14, 2. - 11-26.
- 13) Акаев В.Х., Акаев А.В. *Арабские завоевания и распространение ислама на Кавказе.* // "Вестник Академии наук Чеченской Республики." - 2013. - 1 (18). – 159-164.
- 14) Ахмадуллин В. А. *Деятельность советского государства и духовных управлений мусульман по организации паломничества (1944—1965 гг.): анализ исторического опыта и значение для современности.* Москва: Исламская книга, 2016. с. 203.
- 15) Бакиханов Аббас-Кули-Ага. *Гюлистан-и-Ирам.* Баку: Элм, 1991. с. 305.
- 16) Бартольд В.В. *Сочинения. Том V.* Москва: Наука, 1968. с. 752.
- 17) Бенигсен А. *Мусульмане в СССР.* Казань: ДУМ РТ, 2009. с. 65.

- 18) Билалов М.И. Религиозная специфика дагестанской цивилизации. // Книга: Дербент-город трёх религий (под ред. Сеидова Г. Н.). Махачкала: АЛЕФ, 2015. с. 19.-33.
- 19) Бугай Н. *Депортация народов, Война и общество, 1941–1945, книга вторая.* Москва: Наука, 2004. Реејамс: https://scepsis.net/library/id_1237.html [Sk. 21.02.2022]
- 20) Елоева М. С. *Радикальный ислам и проблема этнополитической стабильности на Северном Кавказе (1991-2005гг.).* // “Вестник Владикавказского научного центра.” – 2006. - 6 (36). - 24-27.
- 21) Зинченко М.С. *Политизация ислама как фактор современного политического процесса (на материалах Северного Кавказа).* Краснодар, 2010. с. 31. Реејамс: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004725367.pdf [Sk. 23.04.2022 16:42]
- 22) Казначеев В. А. *История ислама на северном Кавказе в Советский период.* // «Научные проблемы гуманитарных исследований». - 2012. – 2. - 43–52.
- 23) Королёва Л. А, Королёв А. А. *Государство и ислам в СССР: Из опыта взаимоотношений.* Реејамс: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2009/Pravo/39669.doc.htm [Sk. 11.02.22]
- 24) Куликов А. С. *Вызов безопасности России, Исламизм как фактор эскалации межнациональных конфликтов.* // «Военно-промышленный курьер». - 2013. – 16. - 9.
- 25) Куликов А. Ильин Е., Суворов В., Барынкин В. *Вызов безопасности России. Исламизм как фактор эскалации межнациональных конфликтов.* // “Военно-промышленный курьер.” - 2013. Реејамс: <https://vpk-news.ru/articles/16407?page=1> [Sk. 26.04.2022]
- 26) Малашенко А. *Исламская альтернатива и исламистский проект.* Москва: Весь мир, 2006. с. 221.
- 27) Малашенко А. *Кавказ, который мы теряем.* // “Московский центр Карнеги, БРИФИНГ” – 2009. - 11 (3). – с. 8.
- 28) Минорский В.Ф. *История Ширвана и Дербенда X–XI вв.* Москва: Издательство Восточной литературы, 1963. с. 266.
- 29) Мукожев А. *Ислам по-кабардински: прошлое, настоящее, будущее.* // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность (под ред. Текушев, И., Шевченко К.).* - Прага: Medium Orient, 2011. – с. 44.-51.
- 30) Мухетдинов Д. *История Ислама в России.* Москва: Медина, 2019. с. 293.

- 31) Пахомов С. А. *Пост в исламе*, Липецк: Липецкий государственный педагогический университет имени П. П. Семенова-Тян-Шанского, 2019. с. 5.
- 32) Рошин М. Из истории ислама в Чечне. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Прага: Medium Orient, 2011. – с. 28.–40.
- 33) Рошин М. Из истории ислама в Дагестане. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Прага: Medium Orient, 2011. – с. 13.-20.
- 34) Рошин М., Лункин Р., Мусульмане в Кабардино-Балкарской Республике. // *Ислам на Северном Кавказе: история и современность* (под ред. Текушев, И., Шевченко К.). Прага: Medium Orient, 2011. -с. 51.–65.
- 35) Ряжапов Н.Х. Ислам в общественно- политической жизни современной России. Москва, 2005. с. 24. Pieejams: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002749829.pdf [Sk. 23.04.2022 18:57]
- 36) Сеидова Г.Н (под ред.) *Дербент-город трёх религий*. Махачкала: АЛЕФ, 2015. с. 392.
- 37) Текушев, И., Шевченко К. (под ред.) *Ислам на Северном Кавказе: история и современность*. Прага: Medium Orient, 2011. с. 233.
- 38) Темирова М.Б. Ислам в современной общественно-политической жизни Дагестана. Москва, 2006. с. 32. Pieejams: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01003305077.pdf [Sk. 23.04.2022 15:40]
- 39) Шихсаидов, А. Р. *Ислам в средневековом Дагестане (VII—XV вв.)*. Махачкала: Типография Дагестанского филиала АН СССР, 1969. с. 250.
- 40) Шихсаидов А.Р. *Распространение ислама в Дагестане*. // “Исламоведение.” - 2010. -1. – с. 31.-50.

Izziņu literatūra un interneta avoti

- 41) Ericson A. *How the USSR's effort to destroy Islam created a generation of radicals*, January 5, 2017 Pieejams: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/01/05/how-the-ussrs-effort-to-destroy-islam-created-a-generation-of-radicals/> [Sk. 11.02.2022]
- 42) Hackett C., McClendon D., *Christians remain world's largest religious group, but they are declining in Europe*, 2017. Pieejams: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/05/christians-remain-worlds-largest-religious-group-but-they-are-declining-in-europe/> [Sk. 22.03.2022]

- 43) Ziads al Madani, 2017”تاريخ الإجرام الروسي ضد الإسلام” Pieejams:
<https://www.aljazeera.net/blogs/2017/1/1/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A-%D8%B6%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85-1> [Sk. 26.04.2022]
- 44) Даль В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка, 4 Том*. Санкт-Петербург: М. О. Вольфа, 1882. с. 704.
- 45) Поздняев М. *Пятый столп ислама*. // "Новые известия". - 2004. Pieejams:
<https://newizv.ru/news/society/27-01-2004/4167-pjatyj-stolp-islama> [Sk.01.03.2022]
- 46) Рощин М. Ю. Большая российская энциклопедия. Pieejams:
https://bigenc.ru/religious_studies/text/1986521 [Sk. 28.02.2022]
- 47) <https://tezaurs.lv/muftijs> [Sk. 05.05.2022]

Literatūra oriģinālvalodā

- 1) أملريا أحمدوفا، إدارة الأقليات المسلمة في روسيا، مركز املك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، 2018، م، 36 صفحات

(Amalrija Ahmedova, *Musulmaņu minoritāšu Krievijā lietu pārvalde*, Karaļa Faisala pētniecības un islāma studiju centrs, 2018, 36 lpp.)

- 2) مراد بطل الشيشاني، نذر التصعيد في شمال القوقاز، ما بعد انتخاب بوتين، مركز الجزيرة للدراسات، 2012، م. 5 صفحات

(Murads Batāls al Šišani, *Eskalācijas draudi Ziemeļkaukāzā, pēc Putina ievēlēšanas*, Al Jazeera studiju centrs, 2012. 5 lpp.)

KOPSAVILKUMS

Bakalaura darba “Islāma vēsture, atmoda un radikalizācija Ziemeļkaukāzā 20.-21.gs.” mērķis ir iepazīstināt lasītāju ar Islāma pagriezienu punktiem vēsturē Ziemeļkaukāza reģionā, kā arī izprast kāda ir tagadēja reliģiska situācija reģionā un kādi ir tās cēloņi un vēsture.

Darba pirmajā nodaļā tiek aprakstīta situācija reģionā pirms islāma un arābu iekarojumiem. Šajā nodaļā arī tiek izklāstīta islāma vēsture, kā reliģija ienāk reģionā un kā izplātās.

Darba otrajā nodaļā tiek skaidroti islāms Padomju laikā un atmodas cēloņi Ziemeļkaukāza reģionā. Tāpat tajā tiek aplūkotas PSRS valdības attiecības pret musulmaņiem un islāmu kopumā. Kā arī tiek apskatīts kā musulmaņi dzīvoja PSRS, kā mainījās reliģijas prakse, kas notiek ar musulmaņiem. Islāma atmoda reģionā pēc Padomju savienības sabrukuma.

Darba trešajā nodaļā tiek aplūkota islāma radikalizācija reģionā, kā izplatījās vahābisma idejas un kā izveidojas Kaukāza Emirāts. Nodaļā tiek apspriestas arī reģiona politisko līderu reliģiskais faktors.

Atslēgas vārdi: islāms, Ziemeļkaukāza, radikalizācija

SUMMARY

The aim of the bachelor's thesis "History, Revival and Radicalization in the North Caucasus in the 20-21st Centuries" is to introduce the reader to the turning points of Islam in the history of the North Caucasus region, as well as to understand the current religious situation in the region, its causes and history.

The first chapter describes the situation in the region before the Islamic and Arab conquests. This chapter also outlines the history of Islam, how religion enters the region and how it spreads.

The second chapter explains the causes of the Islamic revival in the North Caucasus region. It also explains the USSR government's relations with Muslims and Islam in the region. Anti-Islamic propaganda and Islam in the post-Soviet period are also discussed.

The third chapter examines Islamic radicalization and terrorism in the region, how the ideas of Wahhabism spread and how radical groups formed. The chapter also discusses the activities of political and religious leaders in the region.

Keywords: Islam, North Caucasus, radicalization

1)

الاتحاد السوفيتي ١٩٢٢ - ١٩٩١ م

كان من أبرز سياسات السوفييت تشريد وتهجير المسلمين من أراضيهم، حتى هاجر الكثير من مسلمي تلك المناطق إلى البلاد الإسلامية المختلفة. أما من تبقى منهم فكان يوزع على مختلف المدن السوفيتية، فيكونوا أقلية أينما عاشوا.

بالإضافة إلى ذلك فكان السوفييت يوطّنون الروس في البلاد الإسلامية الضعيفة التي تقع تحت سيطرتهم، وينتزعون ملكيات الأراضي الزراعية من مسلمي تلك المناطق ويهدوها للروس، فيُسمي المسلم فقيراً والروسي سيداً عليه. وكانوا أيضاً يوطّنون غير الروس في البلاد الإسلامية، مثل توطين اليهود في القرم ومن أشبع ما فعله السوفييت كان تهجير شعوب مسلمة بأكملها "مثل القرم والشيشان والباشكير وغيرهم" إلى مناطق يستحيل العيش فيها، مثل سيبيريا -المعروفة بجوها شديد البرودة-، حتى أُبِيد في عهد ستالين أكثر من ١١ مليون مسلم بهذا السبب.

كما اعتاد السوفييت على هدم المساجد وتحويل بعضها إلى كنائس، والبعض الآخر إلى اسطبلات للخيل، وغيرها إلى مسارح ودور للخمير. وكانوا أيضاً يسرقون الأموال من الأوقاف الإسلامية ويصادرونها. الأوقاف بأكملها، وكانوا يحولون المدارس الإسلامية والقرآنية إلى دور للتصوير وفوق كل ذلك، كانوا يخصّون المسلمين بضرائب عالية جداً، عاملين على خفض مستواهم المعيشي، بالإضافة إلى التجنيد الإجباري لهم، إلا لمن يرتد عن دين الإسلام ومن الظواهر التي عانى منها مسلمو الاتحاد السوفيتي في الأعوام الأخيرة قبل سقوطه كان إفرادهم بالمعاملة السيئة وغير العادلة. فكان السوفييت يَمنعون المسلمين من أداء فريضة الحج، ويمنعونهم من جمع الزكاة، وحتى من ارتداء الحجاب واللبس الإسلامي المحتشم. وأجبروا المسلمين على العمل لساعات إضافية خلال شهر رمضان ليشتقوا عليهم دينهم. بالإضافة إلى ذلك فرض الروس تعليم الفكر الماركسي وحظروا تعليم الإسلام في المدارس. وقاموا بفرض اللغة الروسية ومنع الحروف العربية، لطمس ثقافتهم الإسلامية. وحرصوا على التعليم المختلط، لما فيه من فساد للأخلاق. واستخدموا الآلة الإعلامية للسخرية من الدين الإسلامي، للتصغير من شأنه ومن شأن المسلمين.

وكانوا أيضاً يحرصون على زرع الفتن بين مسلمي الإتحاد السوفيتي لتفريق كلمتهم، وكانوا يقسمونهم إلى وحدات صغيرة لتسهل السيطرة عليهم.

كل ذلك، رغم المزاعم الشيوعية أن "الدين أفيون الشعوب"، وأنهم "لا يؤمنون بأي دين"، إلا أنهم خصّوا المسلمين بهذا الاضطهاد والبطش دون غيرهم

2)

يعيش معظم مسلمي روسيا اليوم في منطقة الفولغا وجبال الأورال وفي غرب سيبيريا وشمال القوقاز. وفي أجزاء أخرى من روسيا كالمدن الكبرى مثل: موسكو وسانت بطرسبرغ ونيزني نوفغورد لديها عدد كبير من السكان المسلمين، حيث يقدر عدد المسلمين في موسكو وحدها بأكثر من 2 مليون من أصل 10.5 مليون. أما في سانت بطرسبرغ فيقدر عدد المسلمين بحوالي 500 ألف من أصل 4.6 بحسب التعداد السكاني الصادر في التتاري المقيم في لندن، "رافيل بوخاريف" فقد ذكر بأنه لا توجد اليوم مدينة كبيرة في BBC العام 2002 م. ووفقاً لصحفي سيبيريا لا تحتوي على مسجد، والمسلمون موجودون بكل مكان من جبال الأورال وحتى شبه جزيرة كامتشاكا

3)

في إطار السعي للاستفادة من التطورات السياسية في موسكو، وتزايد المعارضة الشعبية لبوتين، أطلق زعيم إمارة القوقاز الإسلامية "الشيشاني" دوكو عمروف، مطلع شهر فبراير/شباط 2002، في تسجيل مرئي، " دعوة إلى مقاتلي "الإمارة" بعدم استهداف المدنيين الروس، باعتبار أن "تكييفهم القانوني والشرعي تغير". وبالمقابل دعا عمروف إلى استهداف القوات العسكرية الروسية، والأجهزة الأمنية الروسية، والقوات الحكومية المحلية في جمهوريات شمال القوقاز. عبّرت هذه التصريحات، أو "تغير وضع المدني في روسيا"، عن تحول في خطاب وسلوك "إمارة القوقاز الإسلامية" التي تبنت مسؤولية عمليات عدة سابقا في الداخل الروسي استهدفت مدنيين ولعل أشهرها تفجيرات مترو الأنفاق في مارس/آذار 2001 وتفجير مطار دموديفو في يناير/كانون الثاني 2002 واللذين أوديا بما يزيد على الثلاثين شخصاً في كل منهما. ويُذكر أن الإمارة تبنت هجمات عدة منذ عام 2002 ضد أهداف مدنية داخل روسيا

Dokumentārā lapa

Bakalaura darbs „Islāma vēsture, atmoda un radikalizācija Ziemeļkaukāzā 20.-21.gs”
izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie
informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Kristina Mamedova

10.05.2022

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: prof. Leons Gabriēls Taivāns

10.05.2022

Recenzents:

Darbs iesniegts Āzijas studiju nodaļā 2022.gadā 10.maijā.

Komisijas sekretāre: Ildze Šķestere

10.05.2022

Darbs aizstāvēts Āzijas studiju bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē __.__.2022. prot.

Nr. _____, vērtējums __ (_____)

Komisijas sekretāre:

Āzijas studiju BSP studiju metodiķe

Natālija Ambrosova